



**PROGRAMMA VAN DE**

**POLITIEKE PARTIJ DEMOCRATEN '66**

**DOCUMENTATIECENTRUM  
NEDERLANDSE POLITIEKE  
PARTIJEN**

**DERDE DRUK**

## POLITIEK PROGRAM VAN DE DEMOCRATEN '66 \*)

De Democraten '66 vormen een Nederlandse politieke partij die op 14 oktober 1966 is opgericht. Deze oprichting vond plaats omdat de ideologieën van de bestaande partijen geen antwoord meer geven op de vragen die ons bezighouden. Velen zouden liever hun stem uitbrengen op grond van een moderne visie op heden en toekomst dan op grond van politiek gezien verouderde beginselen.

De partij heeft tot doel voor Nederland en, zo mogelijk, andere landen bij te dragen tot de geestelijke en materiële ontplooiing van alle mensen, ongeacht hun levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, nationaliteit, taal, maatschappelijke afkomst of sexe. Daartoe zal de partij streven naar een radicale democratisering van de Nederlandse samenleving in het algemeen en van het Nederlandse politieke bestel in het bijzonder.

Ten aanzien van de middelen welke gehanteerd behoren te worden om deze doeleinden te bereiken, wordt geen speciale voorkeur uitgesproken. De doelmatigheid zal zoveel mogelijk de keuze bepalen, in het bijzonder waar het de mate betreft, waarin de overheid moet worden ingeschakeld.

Het politiek program zal periodiek aangepast worden aan de zich wijzigende normen en omstandigheden. Het is daartoe nodig de maatschappelijke ontwikkelingen kritisch te volgen en het ontstaan van nieuwe noden en vraagstukken tijdig te signaleren.

De partij zal onduidelijkheid in de politiek trachten te bestrijden en daarom een duidelijk consequent beleid voeren, waarin het program voorop staat.

\*) Zoals is vastgesteld op het ledencongres van 27 december 1966.



## STAATSRECHT

Wij zijn van mening dat ons staatsbestel bedroevend functioneert. Het politieke spel moet nog steeds worden gespeeld volgens regels die dateren uit de vorige eeuw. Die regels zijn in de jaren na 1848 opgesteld voor een maatschappij, die niet te vergelijken is met de onze. De turbulente ontwikkelingen sinds 1900 hebben onze samenleving immers ingrijpend veranderd. Maar nog steeds moeten regeerders en parlement het doen met de codes van een voorbij tijdperk. De laatste jaren presenteren de bittere gevolgen daarvan zich met steeds grotere frequentie. Radicale democratisering van de samenleving zal pas mogelijk zijn:

- als de kiezer rechtstreeks zijn regering kiest;
- als die regering kan regeren;
- als de kiezer een band heeft met de gekozene in het parlement;
- als het parlement kan functioneren.

Aan geen van deze voorwaarden wordt thans voldaan. Ingrijpende veranderingen in ons staatsrecht zijn daarom noodzakelijk.

1. Normen van democratische doelmatigheid dienen de staatsvorm — monarchie of republiek — te bepalen. Bij de beoordeling van deze doelmatigheid zal de waarde van historisch gegroeide verhoudingen betrokken zijn.

*Toelichting: Als er geen reden is om te veranderen dan is er reden om niet te veranderen (Kennedy). D'66 acht op dit moment de reden om van staatsvorm te veranderen niet aanwezig. Activiteiten, hierop gericht, houden het gevaar in dat zij in dit stadium de aandacht afleiden van de werkelijke oorzaken van verstarring in ons democratisch bestel. De partij is echter wel van mening dat in een radicale democratie de koning geen rol behoort te spelen bij de vorming van een regering. Iedere beïnvloeding hierop behoort te berusten op de wil van de kiezers.*

2. De minister-president moet rechtstreeks worden gekozen door het Nederlandse volk. De kandidaten voor het minister-presidentschap stellen vóór de verkiezingen hun program voor de komende regeerperiode op en leggen dit aan de kiezers voor. Behaalt geen enkele kandidaat 50 procent van de stemmen dan zal een tweede stemming plaats hebben tussen de twee kandidaten, die in de eerste ronde het grootste aantal stemmen op zich verenigd hebben. De gekozen minister-president stelt na de verkiezingen naar eigen inzicht zijn kabinet samen.

*Toelichting: De wezenlijke grondgedachte van de democratie is dat de burgers binnen een staat zo direct als maar mogelijk is beslissen over de behartiging van de publieke zaak. Aangezien een groot deel daarvan in handen wordt gesteld van regering en parlement zullen zij beide instituten ook zo direct mogelijk moeten kiezen. Ten aanzien van de regering*

is dit in de huidige constellatie niet het geval. Immers zowel de regering als het regeringsprogramma worden vastgesteld nadat de kiezer zijn stem heeft uitgebracht. De regels van ons huidige staatsrecht eisen dat een kabinet stoelt op het vertrouwen van de meerderheid van het parlement. Aangezien geen enkele van de vele partijen, die ons land kent, meer dan 50 procent van de kiezers vertegenwoordigt zal die noodzakelijke meerderheid alleen maar gevormd kunnen worden door coalities. Deze kunnen slechts tot stand komen door moeizame onderhandelingen waarin de vereiste compromissen alleen kunnen worden bereikt door concessies op partijprogramma's, waarover de kiezer zich heeft uitgesproken. Noch die compromissen, noch die concessies worden aan de kiezers voorgelegd. Daarnaast zijn de compromissen zo talrijk en verweven dat te grote afbreuk wordt gedaan aan de duidelijke en consequente visie welke aan een regeringsbeleid ten grondslag behoort te liggen.

In het stelsel van de gekozen minister-president is wezenlijk dat zijn programma niet meer berust op een vertrouwensvotum van de kamermeerderheid maar rechtstreeks op een mandaat van de kiezers. Hoewel het voeren van politiek zonder compromissen niet mogelijk is en de kandidaten voor het minister-presidentschap, zeker in het huidige partijbestel, bij het opstellen van hun programma rekening zullen houden met wat wel en wat niet haalbaar zal zijn in het parlement, is het essentiële verschil met nu dat zij hun compromissen — voor zover van dit woord sprake is — aan de kiezers voorleggen. Dezen zullen uitmaken welk program — al dan niet met compromissen — zij acceptabel vinden en welk program niet. Ten opzichte van de kamer komt de minister-president in een geheel andere positie. Hij zal door de kamer niet meer ten val gebracht kunnen worden en in principe zijn regeerperiode van vier jaar uitzitten. Wél is het mogelijk dat de kamer door het uitvoeren van het budgetrecht bepaalde posten op de begroting afwijst of daarop beknibbelt, zodat het kabinet een bepaald project óf moet laten schieten óf moet wijzigen. De minister-president zal dus voortdurend moeten pogen voor zijn plannen een meerderheid in de kamer te krijgen. Het is niet reëel hierbij te veronderstellen dat van een voortdurende conflict-situatie tussen hem en het parlement sprake zal zijn. Weliswaar heeft het parlement op het gebied van financiën en wetgeving het laatste woord, maar de houding van de parlementariër zal geenszins zo zijn dat hij er op uit is het regeren onmogelijk te maken. Zijn verantwoordelijkheid ten opzichte van de kiezers (directe band door het districtenstelsel) noopt hem zich voortdurend te laten leiden door zijn gezond verstand en door de overweging dat het programma van de minister-president stoelt op een mandaat van kiezers. Uitgaande van de huidige partijconstellatie, hetgeen de moeilijkst denkbare is en op den duur de minst waarschijnlijke, zal het bovendien zo zijn dat de minister-president zijn voorstellen (al of niet uit zijn verkiezingsprogram) reeds min of meer heeft afgestemd op de haalbaarheid. Voor de enkele gevallen waarin geen overeenstemming bereikt kan worden tussen kamer en regering, zal gelden dat de regering ze zal moeten laten liggen tot

*de volgende verkiezingen waarvan ze de inzet kunnen worden. Het is voorts denkbaar dat de kamer met bijvoorbeeld een initiatiefvoorstel komt dat geheel tegen de opzet van het regeringsprogram indruist. Het verdient overweging in dat geval de minister-president een soort veto-recht toe te kennen dat een opschortende werking heeft. Spreekt de kamer zich dan in tweede lezing uit vóór dat wetsontwerp met een tweederde meerderheid dan zal de regering de wet loyaal moeten uitvoeren. Wat betreft de continuïteit van het kabinet heeft het de voorkeur dat de kandidaten voor het minister-presidentschap ook hun vice-minister-president bekend maken.*

3. Voor de verkiezingen van de Tweede Kamer dient een vorm van districtenstelsel te worden ingevoerd. Op korte termijn moet een staatscommissie worden ingesteld ter bestudering van het stelsel en tot voorbereiding en wijziging van de Kieswet en de Grondwet.

*Toelichting: Toen in 1917 het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging werd ingevoerd, geschiedde dit (volgens Van Welderen Rengers, Parlementaire Geschiedenis): „ondanks de ongunstig geachte veronderstelling*

- 1. dat dit systeem verstarrend zou werken op de beweeglijkheid der politieke schakeringen;*
- 2. dat de macht der politieke partijbesturen zou toenemen;*
- 3. dat de persoonlijke wil van de kiezer minder betekenis zou krijgen;*
- 4. dat de mogelijke versnippering der politieke partijen een regeringsformatie zou kunnen bemoeilijken;*
- 5. dat door de vrijheid der partijvorming een kans bestaat in de Staten Generaal vertegenwoordigers te brengen van bepaalde belangen, die niet zijn onderscheiden naar staatkundige verschillen in het kiezers-corps;*
- 6. dat de mindere goden onder de politici aan de macht der partijbesturen geheel zouden zijn onderworpen.*

*Tenslotte moest als positief nadeel worden aanvaard dat de nuttige band tussen district en volksvertegenwoordiger wordt verbroken”.*

*Al deze bezwaren hebben zich in de loop der jaren doen voelen en in niet geringe mate bijgedragen tot de huidige verstarring in het partijstelsel en de mede daaruit voortvloeiende ondoorzichtigheid van het politieke leven. In de praktijk hebben de nadelen in meerderheid en gewicht de voordelen, die aan dit stelsel verbonden zijn, verdrongen. Bij de bereidheid het bestaande systeem te verlaten zal men zich echter opnieuw moeten beraden over de eisen welke men aan een kiesstelsel moet stellen. Uitgaande van de bestaande situatie in het partijstelsel zijn de volgende criteria opgesteld waaraan het komende kiesstelsel moet voldoen:*

- a. het zal moeten bijdragen tot versteviging van de band tussen kiezer en gekozene. De verhouding kiezer-gekozene dient zwaarder te wegen dan de verhouding kiezer-partij en de relatie gekozene-partij;*

- b. een zekere mate van representativiteit moet in het kiesstelsel gewaarborgd zijn. Zeker niet de mathematische perfectie van ons huidige stelsel, maar wel meer dan mogelijk is in het districtenstelsel zoals dat thans in Engeland functioneert;
- c. het kiesstelsel moet bevorderen dat de kiezer zich gaat uitspreken in grotere politieke eenheden;
- d. het kiesstelsel moet verzekeren dat alle kamerleden een gelijk politiek gezag genieten en dus op dezelfde wijze verkozen worden. In een gemengd stelsel is zulks niet het geval;
- e. het stelsel moet zowel wat de stemmingsprocedure als wat de toewijzing van het aantal zetels betreft zo eenvoudig mogelijk zijn.

Uitgaande van deze eisen, die in volgorde van belangrijkheid zijn gerangschikt, komt men voorlopig tot de voorkeur voor een meervoudig districtenstelsel. De kern hiervan is dat per district 2 of 3 afgevaardigden worden gekozen hetgeen inhoudt dat er 75 of 50 districten zullen zijn. Er wordt uitgegaan van zuivere voorkeurstemmen, waarbij de kandidaten die de meeste stemmen op zich verenigen, gekozen zijn, zonder dat stemoverdracht zal plaats vinden zoals dat thans geschiedt. Van de afgevaardigden zal worden verlangd dat zij regelmatig contact houden met de inwoners van hun district. Het zal noodzakelijk zijn dat zij in hun district kantoor houden. Dit vereiste houdt echter niet noodzakelijkerwijs in dat de afgevaardigden ook in het district wonen. Een praktisch bezwaar zou zijn dat de afgevaardigde gedwongen zou worden het grootste deel van de week buiten zijn gezin te leven. Voorts dient men te bedenken dat het niet in de allereerste plaats gaat om het bewerkstelligen van typisch regionale vertegenwoordigingen, maar primair om het creëren van een directe band, zonder welke verantwoordingsplicht niet mogelijk is.

De gedetailleerde uitwerking van dit systeem zal op korte termijn binnen D'66 worden toevertrouwd aan een speciale staatsrechtelijke commissie van deskundigen.

#### 4. De opkomstplicht bij de verkiezingen dient te worden afgeschaft.

*Toelichting:* In ons land is de opkomstplicht steeds gezien in verband met het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Voorzover de argumenten pro hiermee verband houden, vervallen zij bij het verlaten van dit stelsel. Daarnaast moet worden vastgesteld dat de theoretische rechtvaardiging van de opkomstplicht gefundeerd werd in een opvatting dat kiesrecht niet het genot van een recht is, waarover men vrij kan beschikken maar de vervulling inhoudt van een functie ten behoeve van de staat. Echter, wanneer het doel van het kiesrecht ligt in het tot uiting brengen van de rechtsovertuigingen van het volk, dan wordt dit doel niet door de opkomstplicht gediend. De staat is niet gebaat met de stem van kiezers die onverschillig staan tegenover de publieke zaak. Daarenboven gaat D'66 uit van de democratische mondigheid van de huidige kiezer. Hiertoe behoort ook de erkenning van het vermogen zelf te be-

*slissen over het al of niet uitoefenen van zijn kiesrecht. Tenslotte is er de overweging dat het niet mogelijk is gebleken het niet voldoen aan de opkomstplicht — hetgeen een strafbaar feit is — ook te vervolgen volgens de regels van de wet.*

4a. De leeftijd voor het passief kiesrecht moet worden verlaagd tot 21 jaar.

5. Ter versterking van de positie van het parlement ten opzichte van de regering is het dringend gewenst dat een bij de wet uitgewerkt instituut van „hearings” wordt ingevoerd.

*Toelichting: Het is van het grootste belang dat ter veiligstelling van de democratie t.o.v. de regering een zo sterk mogelijk democratisch tegenwicht in het parlement kan worden gevormd. „Hearings” kunnen hierbij een belangrijk middel zijn. Gedacht wordt aan het volgende:*

- a. Bij de wet wordt de verplichting vastgesteld, volgens door de wet gegeven regelen, dat het parlement — vóórdat een wetsontwerp of nota de nu gebruikelijke parlementaire behandeling ondergaat — iedere burger in de gelegenheid stelt zich daarover te uiten. Wie gehoord zal worden beslist de commissie of afdeling die met de betreffende „hearing” is belast.*
- b. Het parlement moet zodanig in afdelingen en commissies zijn georganiseerd dat de onder a. bedoelde „hearings” steeds door vaste afdelingen of commissies gehouden kunnen worden.*
- c. De onder b. bedoelde commissies of afdelingen kunnen, onder nader wettelijk te formuleren beperkingen met het oog op de bijzondere belangen der burgers, een ieder (met name ministers en hoofden van diensten, instellingen, bedrijven) dwingen te verschijnen om gehoord te worden met uitzondering van de minister-president en uiteraard de koning en de leden van zijn huis.*
- d. De onder b. genoemde afdelingen en commissies kunnen een ieder horen onder ede; de wet stelt regels over het verschoningsrecht.*
- e. De „hearings” zijn in beginsel openbaar.*

6. Het overheidsapparaat zal voortdurend gecontroleerd moeten worden op zijn organisatie en efficiency. Daartoe zal in het parlement een vaste commissie in het leven geroepen moeten worden, die over verstreckende bevoegdheden beschikt. De Algemene Rekenkamer moet kunnen voorschrijven dat particuliere efficiency-bureaus worden ingeschakeld. Elk departement moet periodiek op personeelsbezetting, functieverdeling, huisvesting e.d. worden beoordeeld naar de modernste eisen van doelmatigheid.

*Toelichting: Door deze parlementaire commissie zullen vele klachten over het functioneren van de overheid kunnen worden weggenomen. Het dwingt de overheid rekening te houden met een kritisch ingestelde*



*commissie die erop toeziet dat soberheid, organisatie en efficiency de kenmerken van het overheidsoptreden zijn. De overheid heeft een dienende taak die onder meer tot uitdrukking behoort te komen in een bescheiden optreden.*

7. De volksvertegenwoordiger dient beter te worden toegerust om zijn taak te kunnen vervullen. Daartoe zal noodzakelijk zijn:

- a. een hogere honorering;
- b. aanzienlijke uitbreiding van de hem ter beschikking staande staf;
- c. vernieuwing en verruiming van de huisvesting van het parlement.

*Toelichting: Het ambt van volksvertegenwoordiger verdient aanzienlijk hogere honorering. Deze versterkt zijn onafhankelijkheid en biedt de mogelijkheid dat de afgevaardigde zijn werk opvat als een volledige dagtaak. Verdubbeling van de huidige honorering is wenselijk. Ten behoeve van een juiste vervulling van het kamerlidmaatschap wordt aan de kamerleden ten laste van de rijksbegroting het nodige personeel en materieel ter beschikking gesteld. Zij ontvangen boven hun honorarium een vergoeding voor bijzondere kosten uit het kamerlidmaatschap voortvloeiend. Een noodzakelijke verruiming van de parlementaire huisvesting vloeit voort uit bovenstaande voorstellen. Het Rijk dient mee te werken aan voldoende huisvesting voor een sterk parlement-nieuwe stijl.*

8. Het aantal functies dat onverenigbaar is met het lidmaatschap van de Tweede Kamer moet worden uitgebreid. Het burgemeesterschap, het lidmaatschap van de SER, het ambt van gemeentesecretaris en enkele andere openbare ambten moeten op korte termijn onverenigbaar worden verklaard met het lidmaatschap van de Tweede Kamer.

*Toelichting: Zeker in een parlement „nieuwe stijl” zullen terwille van de doorzichtigheid van en de verantwoordingsplicht voor de besluitvorming hoge eisen moeten worden gesteld aan de onafhankelijkheid. Ten aanzien van publiekrechtelijke functies moet onverenigbaarheid worden aangenomen waar als gevolg van cumulatie een dusdanige verstrengeling van adviserende, bestuurlijke, wetgevende en rechtelijke activiteiten ontstaat dat onduidelijkheid ervan het gevolg is met betrekking tot de verantwoording. Privaatrechtelijke functies moeten in principe verenigbaar zijn met het kamerlidmaatschap hoewel dit bij juiste uitoefening als een volledige dagtaak moet worden beschouwd. Het dient echter aan de kiezer in principe te worden overgelaten of hij een afgevaardigde wil die daarnaast ook vakbondsbestuurder is dan wel bestuurder van een werkgeversorganisatie.*

9. In een parlement „nieuwe stijl” is geen rol weggelegd voor een Eerste Kamer. Deze zal derhalve moeten verdwijnen.

*Toelichting: Bij een versterkte volksvertegenwoordiging werkt dubbele*

*behandeling der onderwerpen slechts verdragend. Wat betreft het waken tegen „overijling en de waan van de dag”, argumenten die graag worden aangevoerd ter verdediging van de Eerste Kamer, moet worden vastgesteld dat hiervoor niet persé een tweede wetgevingsinstituut noodzakelijk is. De proeve van een nieuwe grondwet oppert reeds de mogelijkheid dat Eerste en Tweede Kamer gezamenlijk beraadslagen en besluiten over kwesties die in de grondwet niet met name worden uitgesloten. Hieruit blijkt dat een tweekamerstelsel voor een juiste wetgeving niet langer meer essentieel wordt geacht. Men heeft echter de moed niet kunnen opbrengen om principieel de stelling te verdedigen dat de Eerste Kamer behoort te verdwijnen.*

10. Waar decentralisatie mogelijk is, is zij gewenst. Voorwaarde voor decentralisatie is dat de plaatselijke besturen over voldoende bestuurskracht beschikken. Vorming van bovengemeentelijke organen moet worden gestimuleerd. Hierbij mogen de provinciale grenzen geen hinderpaal zijn, wanneer de doeltreffendheid de overschrijding van deze grenzen zou vergen. Hervorming van de bestuursstructuur van gemeenten en provincies dient te worden bestudeerd.

*Toelichting: Vertegenwoordiging van de belangen van lagere, traditionele of nieuwe gemeenschappen dient tegelijkertijd zo sterk mogelijk te zijn. De samenwerking binnen deze gemeenschappen in de vorm van dorps- en wijkraden met reële bevoegdheden worde bevorderd, mede met het oog op de groei van gemeenschapszin binnen de nieuwe wijk- of buurtgemeenschappen.*

11. Ten aanzien van het burgemeestersambt is D'66 van mening dat het wenselijk zou zijn wanneer deze ambtsdrager rechtstreeks door het volk zou worden gekozen, zonder dat de doeltreffendheid van het gemeentelijk bestuur daaronder zou lijden. In ieder geval zal zo spoedig mogelijk de regeling moeten worden ontworpen waarbij de burgemeester door de kroon wordt benoemd uit een voordracht van drie kandidaten, opgesteld door de gemeenteraad. Een overeenkomstige regeling gelde voor de benoeming van de Commissaris van de Koningin.

*Toelichting: De voorgestelde tussenfase heeft de verdienste dat de voornaamste bezwaren, die aan het huidige systeem kleven, worden weggenomen. Bovendien zal uit de praktijk waarschijnlijk snel blijken in hoeverre rechtstreekse verkiezing van de burgemeester een voor de gemeente zelf gewenste zaak is.*

12. De burgemeester wordt wettelijk verplicht verantwoording af te leggen aan de gemeenteraad over alle facetten van zijn beleid, met inbegrip van de handhaving van de openbare orde. In een wettelijke regeling dient de verantwoordingsplicht, ook van Burgemeester en Wet-houders, voor alle onderdelen van het gemeentebestuur te zijn verzekerd.

Overeenkomstige regelen gelden voor de Commissaris van de Koningin en Gedeputeerde Staten.

13. Het recht van petitie, zoals het in de grondwet staat omschreven, dient te worden aangevuld met de erkenning van een recht op gemotiveerd antwoord. Een petitie door een nader vast te stellen groot aantal burgers ondertekend, zal door vertegenwoordigende lichamen zoals kamers, gemeenteraden in openbare behandeling moeten worden genomen.

*Toelichting: De volksvertegenwoordiging is op het ogenblik niet verplicht een gemotiveerd antwoord te geven op een petitie. De vrees dat door deze verplichting het parlementaire werk grote hinder zou ondervinden door toedoen van querulanten is ongegrond. Immers bij onredelijke herhaling van het verzoek kan naar een eerder antwoord worden verwezen.*

14. De mogelijkheden en wenselijkheden van een referendum in bijzondere omstandigheden dienen nader te worden bestudeerd. Bij eventuele invoering zou onderscheid kunnen worden gemaakt tussen een referendum waarbij de uitkomst *bindend* is voor regering en parlement, en een referendum waarbij de uitkomst *medebepalend* is voor de verdere behandeling.

*Toelichting: Ook tijdens de parlementaire periode kunnen zich vraagstukken van grote betekenis voor ons gehele volksleven voordoen, waarbij juist in die situaties de versterkte democratische besluitvorming, waarvan D'66 voorstander is, moet worden geëffectueerd. Dit zou betrekking kunnen hebben op onderwerpen waarbij de vraagstelling geen grote moeilijkheden behoeft op te roepen.*

15. Een radicale democratie est, dat de bestuursleden van de P.B.O.-organen als regel door middel van een vorm van rechtstreekse verkiezing door beroeps- en bedrijfsgenoten worden aangewezen. Het opheffingsrecht dient te worden vereenvoudigd.

16. Openbaarheid zij regel in het overheidsbeleid. Uitzonderingen op het recht van toegang tot overheidsdocumenten dienen te worden geformuleerd bij de wet.

17. De zin van het bestaan van de BVD dient te worden bestudeerd. Scherpere controle op deze instelling is in ieder geval noodzakelijk.

## VRIJHEIDSRECHTEN

Een democratie die werkelijk leeft is dienstbaar aan de vrije gedachtenvorming van de burger. Deze moet zich onbelemmerd kunnen uiten en zijn geestelijke bijdrage kunnen leveren aan het geheel. De rechtsregels moeten de burger derhalve deze vrijheid garanderen. Voorzover deze vrijheid met andere belangen in botsing kan komen, en de overheid regelend moet optreden, moet de justitie niet fungeren als een verre vaderlijke macht, die de burger met een vaag onbehagen tegemoet treedt. De justitie moet zich doen kennen als een vertrouwd instrument van de democratie.

1. Vrijheidsrechten dienen in de grondwet te worden vastgelegd en kunnen, alleen in noodzakelijke gevallen, door de wet worden beperkt. De rechter moet de wet aan de grondwet kunnen toetsen.

*Toelichting: De essentiële rechten die het individu heeft jegens de overheid worden wel aangeduid als grondrechten, fundamentele vrijheden, rechten van de mens en vrijheidsrechten. Gekozen werd voor de term „vrijheidsrechten”, nu deze, beter dan de andere benamingen, in één woord samenvat waarom het in wezen gaat, namelijk de persoonlijke vrijheid van de mens te garanderen tegenover het staatsgezag.*

*Om het grote belang van deze rechten te onderstrepen, is het nodig dat zij in de grondwet worden opgenomen. Op dit ogenblik zijn wel bepaalde vrijheidsrechten in de grondwet opgenomen, doch andere gelden alleen doordat Nederland partij is bij het Verdrag van Rome. Een moderne staat mag echter niet volstaan met het laten regelen van zulke fundamentele rechten in internationale verdragen alleen. Opnemning van alle vrijheidsrechten in de grondwet van ons land is om die reden geboden.*

*Het is nodig om de vrijheidsrechten op noodzakelijke punten te kunnen beperken. Ook de internationale verdragen kennen inbreukmogelijkheden, waarbij meestal verwezen wordt naar de openbare orde.*

*Dat criterium blijkt echter in de praktijk bij herhaling te ruim, waardoor de vrijheidsrechten onvoldoende gewaarborgd zijn. Om die reden wordt voorgesteld de beperkingen te regelen bij de wet (dus niet in een Algemene Politie Verordening) en bovendien de rechter de bevoegdheid te geven iedere wet te toetsen aan de in de grondwet genoemde vrijheidsrechten.*

2. Zoals nu voor de drukpersvrijheid geldt, dient — behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet — meningsuiting in welke vorm dan ook, vrij te zijn van voorafgaande toestemming van de overheid. Evenals het recht tot vereniging en vergadering dient de vrijheid van demonstratie als vrijheidsrecht erkend te worden.

*Toelichting: Er is naar gestreefd om de zogenaamde „vrije meningsuiting”, die in feite alleen drukpersvrijheid is, te maken tot een echte*

uitingsvrijheid. De grondwetgever heeft er in de vorige eeuw nog niet van uit kunnen gaan dat de (massa)communicatiemiddelen een zo grote vlucht zouden nemen. De behoefte bovendien om te communiceren in de veel opener samenleving van heden, is vele malen groter dan in de samenleving van de 19e eeuw. Verschil in behandeling van de pers, radio, T.V. e.d. is dan ook onjuist en dient te vervallen. Daar komt bij dat de ontplooiing van de mens ertoe leidt dat een burger nu volwassen genoeg is om zelf zijn verantwoordelijkheid ten opzichte van zijn medeburgers te dragen. Een vrije uiting van meningen zonder voorafgaande censuur (te denken valt aan een spreekverbod, opgelegd door een burgemeester) maar met ieders eigen verantwoordelijkheid, die achteraf kan blijken, behoort uitdrukkelijk in de grondwet geregeld te zijn. In het kader van deze gedachtengang past dezelfde vrijheid ten aanzien van demonstraties. De onbevredegende en ontoelaatbare praktijk waarbij burgemeester of politie van tevoren toestemming moeten geven voor een demonstratie en zelfs voor de daarbij mee te dragen leuzen, is in strijd met de vrijheid van de burgers en het vertrouwen dat hun door de grondwet moet worden gegeven. Blijkt dat een bepaalde demonstratie in feite een strafbare gedraging is of oplevert, dan zullen de deelnemers zich daarvoor achteraf voor de rechter moeten verantwoorden. Hij, niet de politie of de burgemeester, is geroepen om te oordelen over de toelaatbaarheid van menselijke gedragingen. Omdat een demonstratie een collectief gebeuren is, is regeling daarvan analoog aan de vergadervrijheid juistere dan een verwijzing naar de uitingsvrijheid, die vooral het individu betreft.

3. Naast de reeds bestaande vrijheid van godsdienst, moet de vrijheid van levensbeschouwing uitdrukkelijk erkend worden.

*Toelichting: De partij zal zich verzetten tegen elke inbreuk, hoe gering ook, op de geestelijke vrijheid. Zij gaat uit van de gelijkberechtigtheid van alle geestelijke stromingen voor de overheid; geen enkele geestelijke stroming kan daarom aanspraak maken op bijzondere bescherming.*

4. De bestaande onschendbaarheid van het briefgeheim dient evenzeer te gelden voor de telefoon en andere vormen van communicatie via openbare kanalen. Ook hierop mag alleen inbreuk worden gemaakt op last van de rechter in door de wet te noemen gevallen.

5. Nederland dient te allen tijde zijn grenzen open te stellen voor wegens ras, godsdienstige of politieke overtuiging vervolgd.

## WET EN RECHT

De gehele organisatie van de samenleving zal dienstbaar moeten zijn aan de leefbaarheid ervan. Voor de wetgeving en de toepassing daarvan betekent dit dat beide zich naar vorm en inhoud voortdurend moeten aanpassen aan de door de gemeenschap aanvaarde nieuwe inzichten in deze leefbaarheid. Wetsbepalingen, die verouderd zijn, dienen te worden gewijzigd of eventueel afgeschaft. (Voorbeelden: godslastering, filmcensuur, echtscheidingsgronden, pornografie, huwelijkstoestemming tot 30 jaar etc.)

### **Strafrechtspleging**

1. Bestudeerd dient te worden of het wenselijk is de behandeling van strafzaken in eerste instantie aan een alleensprekend rechter toe te vertrouwen ten einde deze behandeling een minder formeel karakter te geven.

*Toelichting: De behandeling van zijn zaak ter terechtzitting en het in het vonnis tot uiting komende oordeel van de rechter spreekt ook de zich van zijn daden bewuste verdachte in zeer vele gevallen weinig aan, terwijl juist begrip voor de redenen van de strafoplegging een primaire bouwsteen voor reclassering is. De collegialiteit van het Hof of Rechtbank weerhoudt de rechters van weloverwogen individuele observaties bij de behandeling. In de rechtspraak door Politierechter en Kantonrechter blijkt de meer persoonlijke benadering door de alleenrechtsprekende rechter. In de uitlatingen bij de behandeling wordt op de motivering van het vonnis vooruitgelopen en deze motivering kan — hetzij bij mondeling vonnis, hetzij bij een toelichting op het spoedig gewezen schriftelijk vonnis, hetzij in een schriftelijk vonnis, dat niet de grootste gemene deler is van drie individuele oordelen — sprekender zijn.*

*Het gevaar van een te individuele beoordeling wordt beperkt door de persoonlijke staat van dienst, welke de rechter automatisch door zijn appelrechters bijgehouden ziet. Het steeds door ten minste drie rechters te behandelen appel — dat in de thans geldende regeling aan waarde inboet door de gelijkvormigheid met de behandeling in eerste instantie — krijgt meer reliëf door de afwijkende benadering. Gedacht wordt aan de mogelijkheid de gehele rechtspraak zoals deze thans door de Rechtbank in eerste instantie geschiedt aan alleenrechtsprekers toe te vertrouwen. Mogelijk ware uitzondering te maken voor bepaalde delicten, indien hetzij O.M. hetzij raadsman om een meervoudige kamer verzoekt. Door de dan verkregen personeelsbesparing kunnen vrijgekomen rechters zich mede wijden aan de berechting van overtredingen, eventueel door samenvoeging van het corps der Kantonrechters en dat der „Politierechters”. De behandeling daarvan kan dan beter tot haar „recht” komen.*

2. Door scherpere wettelijke regeling dient de toepassing van voorlopige hechtenis slechts in uitzonderingsgevallen mogelijk te zijn.

*Toelichting: Ondanks de dikwijls van verschillende zijde gewite kritiek, die zelfs haar weerslag heeft gevonden in enige ministeriële circulaire's, blijven openbaar ministerie en rechterlijke macht de voorschriften van art. 64 W.v.Sv., ten aanzien van de voorlopige hechtenis toepassen op een wijze die niet geacht kan worden met de strekking van bedoelde voorschriften in overeenstemming te zijn. In plaats van uitsluitend preventieve detinerings onvermijdelijk te achten op grond van vrees voor herhaling, collusie of ontvluchting, berust de toepassing van deze diep ingrijpende maatregel dikwijls, zo niet meestal, op de gedachte dat een straf, die waarschijnlijk toch moet worden ondergaan, beter dadelijk kan aanvangen. Wetswijziging lijkt de enige oplossing om aan de hierboven signaleerde praktijk een einde te maken, al betreffen de genoemde bezwaren in wezen niet zozeer de formulering doch de toepassing van art. 64 W.v. Sv.*

### Politie

3. De bevoegdheden van de politie bij de handhaving van de openbare orde dienen nauwkeurig bij de wet te worden geregeld.

*Toelichting: Een duidelijke wettelijke regeling wat de politie mag doen ter handhaving van de openbare orde is een noodzakelijk vereiste voor de rechtszekerheid van de burgers en van de politiefunctionarissen zelf. Het gaat niet langer aan te stellen — zoals de ministers van justitie en binnenlandse zaken bij de behandeling van de politiewet in het parlement deden — dat het achterwege laten van een duidelijke regeling in deze niet in strijd is met de beginselen van een rechtsstaat, omdat de rechtmatigheid van het politieoptreden in laatste instantie ter beoordeling van de onafhankelijke rechter staat. Het gaat hier om de eerste instantie op straat, waar de politie moet weten wat zij in redelijkheid mag doen zonder gevaar te lopen tot lering en vermaak van de burgers besprongen te worden met een proces, en waar de burgers er recht op hebben te weten wat zij kunnen doen zonder het risico te lopen door de politie besprongen te worden.*

4. Het onderzoek naar en de rapportering over misslagen door politieambtenaren, in de uitoefening van hun functie begaan, dienen te worden opgedragen aan een van de politie geheel losstaande instantie.

*Toelichting: De huidige praktijk, waarbij het onderzoek naar mogelijke fouten van politieambtenaren doorgaans wederom aan politieambtenaren wordt opgedragen, is in hoge mate onbevredigend, omdat welhaast onvermijdelijk is — althans door de burger als onvermijdelijk gevoeld zal worden — dat de resultaten van dit onderzoek „gekleurd” zullen worden*

*door de opvattingen, die bij de politie zèlf omtrent een juiste uitoefening van haar taak bestaan. In dit soort zaken dient zelfs de schijn van partijdigheid te worden vermeden, hetgeen beslist niet het geval is, indien het onderzoek door politieambtenaren van een ander korps of onderdeel wordt verricht.*

5. De gemeentelijke politiekorpsen dienen geïncorporeerd te worden in het korps rijkspolitie.

*Toelichting: Onze politieorganisatie, die uiteenvalt in een korps rijkspolitie en ongeveer 120 zelfstandige gemeentelijke politiekorpsen, is een anachronisme. Door de bevolkingsaanwas zal deze organisatie, nationaal gezien, steeds slechter worden, doordat het aantal gemeenten met meer dan 25000 inwoners toe zal nemen. Bij één landelijk politiekorps komt de ingewikkelde en daardoor slecht functionerende bijstandsregeling te vervallen. Vele andere voordelen als grotere kostenbesparing, grotere promotiekansen, betere detacheringsdifferentiatie, kunnen hiervan het gevolg zijn.*

### **Stakingsrecht**

Het is noodzakelijk dat de wet, in aansluiting op internationale regelingen en buitenlandse wetgeving, het stakingsrecht als zodanig erkent. Uitzonderingen voor bepaalde categorieën werknemers, zoals b.v. ambtenaren, dienen niet te worden gemaakt. De bestaande rechtspraak, die staking als contractbreuk ziet welke alleen in bijzondere gevallen toelaatbaar is, gaat van een verkeerd uitgangspunt uit. Zij doet er onvoldoende recht aan wedervaren, dat de staking een van de belangrijkste machtsmiddelen van de werknemers is om invloed uit te oefenen op de sociaal-economische verhoudingen.

6. Het recht van alle werknemers om te staken — ongeacht of de staking door een erkende vakbond wordt georganiseerd — dient in de wet te worden erkend. De rechter moet echter een staking kunnen verbieden in geval van duidelijke onrechtmatigheid. Hiervan kan alleen sprake zijn:

- a. als het beoogde doel ongeoorloofd is;
- b. als een schromelijke onevenredigheid bestaat tussen het beoogde doel en het gebruikte middel;
- c. als de manier waarop het middel gebruikt wordt, onbehoorlijk is.

*Toelichting: Dat de wet de staking erkent, betekent niet dat iedere staking geoorloofd zal zijn. Net als alle menselijke gedragingen in het maatschappelijk verkeer door de rechter getoetst kunnen worden op eventuele onrechtmatigheid (onbehoorlijkheid ten opzichte van derden), zal dat met de staking moeten gebeuren. De toetsing van de rechter wordt*



*in het voorstel beperkt tot gevallen van duidelijke onrechtmatigheid, dat wil zeggen: gevallen die duidelijk over de schreef gaan.*

*Het voorstel omschrijft bovendien, ter onderstreping van het uitgangspunt dat staking geoorloofd is, in welke gevallen het mogelijk zal zijn een verbod op te leggen. (Over andere sancties, die in de praktijk geen rol spelen, behoeft hier niet te worden gesproken.) Voor een verbod wordt een drieledig criterium aangelegd:*

- a. Doel: Staking in strijd met wet, C.A.O. of bindende loonregeling zal hieronder vallen. Ook andere doelen die ongeoorloofd zijn, kunnen door de staking beoogd worden. Ligt het doel in verbetering of bescherming van arbeidsvoorwaarden, dan zal de rechter niet licht mogen oordelen dat het ongeoorloofd is.*
- b. Wanverhouding doel—middel. Is het beoogde stakingsdoel relatief gering dan zal een verbod op zijn plaats zijn. Hierbij is onder meer te denken aan een staking die zeer ernstige schade aan het sociaal-economische bestel toebrengt. Hierin is een belangrijke beperking gelegen van de vrijheid tot staken, welke in principe ook aan overheidspersoneel niet mag worden ontzegd.*
- c. Gebruik van het middel. Staking is in beginsel het uiterste middel om af te dwingen wat door onderhandelingen niet bereikt wordt. Ook dat middel moet op een op zichzelf fatsoenlijke manier gehanteerd worden, dat wil zeggen: eerst nadat andere middelen geprobeerd zijn, en niet als overrompeling.*

*Als criterium voor de geoorloofdheid van een staking wordt niet het organiseren daarvan door een vakbond gehanteerd. Daargelaten de mogelijkheid om apart een bond op te richten om een bepaalde staking te organiseren, zou het de bond in een scheve positie ten opzichte van zijn leden en de werkgevers plaatsen. Iedere actie tegen het advies van de bond in zou immers direct onrechtmatig zijn. Iedere actie door de bond uitgelokt, zou daartegenover rechtmatig zijn, zodat één onderhandelingspartij het in zijn hand heeft zijn eigen gedragingen te legaliseren. Te verwachten valt wel, dat een door een bond georganiseerde staking met meer oog voor de belangen van derden zal worden uitgeroepen, dan een wilde staking. Duidelijke onrechtmatigheid en dus de mogelijkheid tot verbod, zal dan weinig voorkomen.*

7. Het stakingsverbod voor ambtenaren en voor spoorwegpersoneel dient te vervallen.

### **Echtscheiding**

8. De wet dient echtscheiding met onderling goedvinden te erkennen. Voorts moet zij echtscheiding toestaan op vordering van één der partijen op grond van zodanige — door de rechter te beoordelen — gedragingen van de ander, dat van de eisende partij niet gevergd kan worden dat deze het huwelijk voortzet.

*Toelichting: Het uitgangspunt is geweest, dat de echtgenoten zèlf kunnen en behoren te beoordelen of een voortzetting van het huwelijk zin heeft. Ook de beantwoording van de vraag of de mislukking van het huwelijk tot ontbinding daarvan moet leiden, hetgeen onder meer kan afhangen van de opvatting die de echtgenoten over het huwelijk als instelling hebben — behoort aan de echtgenoten zèlf te worden overgelaten. Ieder streven om tot een verplicht onderzoek door derden — hetzij de rechter, hetzij een „instantie” — naar de gegrondheid van de beslissing der echtgenoten te geraken, dient te worden afgekeurd. Dit uitgangspunt wordt bevestigd door de omstandigheid, dat sedert ruim 80 jaar in de praktijk de echtscheiding bij onderling goedvinden mogelijk is geweest en nimmer is aangetoond dat dit tot zogenaamd lichtvaardige echtscheidingen heeft geleid. Reeds om die reden is het onnodig en ongewenst om aan de echtscheiding bij onderling goedvinden voorwaarden te verbinden als minimum-duur van het huwelijk, vertraagde procesgang en het stellen van de eis dat partijen het ook over de regeling van de gevolgen van de echtscheiding in details eens moeten zijn; voorwaarden die in de thans gevolgde praktijk evenmin worden gesteld. Indien partijen het erover eens zijn dat het huwelijk behoort te worden ontbonden, doch niet over de regeling van de gevolgen der echtscheiding — gezag over de kinderen, alimentatie, boedelscheiding —, kunnen zij, of kan een hunner, de beslissing dienaangaande aan het oordeel van de rechter onderwerpen.*

*Gedragingen van de andere echtgenoot als echtscheidingsgrond verdient de voorkeur boven een toestand — bijvoorbeeld „onheilbare tweespalt”; gedragingen geven namelijk meer zekerheid dat de uitslag van het geding niet uitsluitend van het persoonlijk inzicht van de rechter afhankelijk is.*

9. De rechter zal in een echtscheidingsprocedure aan de economisch sterkere de verplichting kunnen opleggen bij te dragen in de kosten van het levensonderhoud van de economisch zwakkere, ook indien de echtscheiding tegen deze laatste is uitgesproken. De rechter bepaalt in geval hij een dergelijke verplichting oplegt, of en in hoeverre de economisch zwakkere de op het moment van de echtscheiding bestaande rechten op pensioen behoudt.

*Toelichting: Echtscheidingen op vordering van één der echtgenoten zullen vrijwel zeker niet tot het verleden gaan behoren, al was het maar omdat bezwaren van levensbeschouwelijke aard aan echtscheiding bij onderling goedvinden in de weg kunnen staan. De ervaring heeft geleerd dat de aanwezigheid van „schuld” in de wettelijke zin niet altijd betekent dat het mislukken van het huwelijk ook daadwerkelijk aan uitsluitend de „schuldige” echtgenoot kan worden verweten. Ook bewijsproblemen spelen hierbij een belangrijke rol.*

*Bovendien kan een verwijtbare gedraging van één der echtgenoten — b.v. een incidenteel overspel — wèl de conclusie wettigen dat de andere echtgenoot niet meer verder met deze huwelijkspartner behoeft door te gaan, maar niet dat de „schuldige” echtgenoot ook nog economisch ge-*

*straf* behoeft te worden. Het koppelen van alimentatie aan de „schuld-vraag” kan tot grove onbillijkheden leiden en is daarom ongewenst. Hoewel de rechter wel degelijk de „schuld” zal betrekken bij de beantwoording van de vraag of een onderhoudsuitkering op haar plaats is, moet hij de vrijheid hebben om andere factoren — zoals duur van het huwelijk, leeftijd van de betrokkenen en aanwezigheid van kleine kinderen — zwaarder te laten wegen.

10. De rechter bepaalt bij zijn beslissing over de toewijzing van de kinderen tevens of en in welke mate de niet met het gezag beklede ouder contact met zijn kinderen kan onderhouden, gelet op hun belang.

## RECHTSPOSITIE VAN DE MILITAIREN

1. D'66 stelt de spoedige instelling voor van een studiec commissie die, onder parlementaire auspiciën, een onderzoek moest instellen naar de werkelijke waarde van de grondslagen waarop de disciplinaire opleiding van de militair in vredestijd berust. Dit moet een niet-militaire commissie zijn, bestaande uit sociologen en psychologen, eventueel bijgestaan door militaire adviseurs.

2. D'66 is van oordeel dat de celstraf als disciplinaire maatregel geheel verouderd is en uit het systeem dient te verdwijnen.

*Toelichting: Er gaan in de burgermaatschappij allang serieuze stemmen op, die het nut van de celstraf in de strafprocedure in gegronde twijfel trekken, zelfs indien toegepast voor ernstige misdrijven. In dit licht gezien acht D'66 het onaanvaardbaar dat in de militaire samenleving cellulaire opsluiting nog geldt als disciplinaire maatregel voor zelfs de geringste overtredingen.*

3. D'66 zal ervoor ijveren dat de militair die de Nederlandse strafwet overtreedt, zich moet verantwoorden voor de burgerlijke strafrechter.

*Toelichting: Op dit ogenblik geldt de wet dat de Nederlandse militair, die in vredestijd in conflict komt met het Wetboek van Strafrecht, zich voor de militaire rechter moet verantwoorden. D'66 acht het een elementaire eis van democratie en rechtvaardigheid dat de behandeling van deze zaken — evenals in verscheidene andere Europese landen — voor de strafrechter in de burgerlijke maatschappij dient. Immers, de fundamentele rechtsorde eist dat iedere Nederlander, en dus ook de militair, een gelijke rechtsbehandeling krijgt.*

4. D'66 is van oordeel dat de stemgerechtigde militair de gelegenheid dient te krijgen zijn stemrecht in zijn woonplaats uit te oefenen.

*Toelichting: Een dienstplichtig soldaat kan thans bij volmacht stemmen. Dit stemmen bij volmacht creëert in de praktijk echter een hinderpaal, die voor vele Nederlanders onder de wapenen onoverkomelijk blijkt.*

5. D'66 wenst, dat iedere militair even vrij als alle andere burgers kennis kan nemen van alle publikaties.

*Toelichting: Op dit ogenblik oefent de Nederlandse militaire overheid een drastische censuur uit op publikaties, vooral op politieke gronden. Dit acht D'66 geheel onaanvaardbaar.*

6. De praktische discrepantie tussen dienstplicht en vervangingsdienst (16—26 mnd.) dient te worden teruggebracht.

7. De procedure om erkend te worden als dienstweigeraar moet sterk vereenvoudigd worden. De voorlichting over dienstweigering dient sterk verbeterd te worden.

## SOCIAAL EN ECONOMISCH BELEID

Het sociaal-economisch beleid dient te worden gericht zowel op de economische groei als op sociale rechtvaardigheid bij de verdeling van de welvaart. Hierbij moet evenwel ook aan andere zaken die het welzijn bepalen (bijv. meer vrije tijd i.p.v. meer inkomen) een ruime plaats worden toegemeten. Sociale rechtvaardigheid is niet aanwezig zolang niet elke Nederlander:

- de zekerheid heeft van een welvaartsvast minimumloon, ongeacht zijn capaciteit;
- over een woning kan beschikken, die beantwoordt aan de moderne levensbehoeften;
- verzekerd is van een verantwoorde gezondheidszorg;
- geen financiële barrière ontmoet wanneer hij een voor hem geëigend onderwijs wenst te volgen;
- zeker kan zijn van een verantwoorde voorziening van zijn oude dag;
- zijn recht op arbeid kan uitoefenen.

D'66 meent dat in onze samenleving nog niet aan al deze voorwaarden is voldaan.

### Het economische groeibeleid

1. Het overheidsbeleid moet gericht zijn op het bevorderen van de economische groei op lange termijn. Dit kan betekenen dat tijdelijk het bevorderen van de investeringen voorrang moet krijgen boven het bevorderen van de consumptie. Voor dit groeibeleid zullen zoveel arbeidskrachten nodig zijn dat ook bij een verdergaande automatisering de volledige werkgelegenheid verzekerd zal zijn. Dit laatste blijft één van de fundamenteën van onze samenleving.

2. Bij de bevordering van de economische groei heeft de regering een tweeledige taak:

- een indirecte d.w.z. het scheppen van zo'n klimaat dat goed georganiseerde ondernemingen in een normale bedrijfstak winstgevend kunnen produceren zodat voldoende mogelijkheden tot uitbreiding van productie van goederen en diensten mogelijk zijn.
- een directe door het leveren van een wezenlijke bijdrage middels het nemen van de volgende maatregelen:
  - a. met grote prioriteit meer financieel bij te dragen aan een krachtige ontwikkeling van de sectoren onderwijs, toegepaste research t.b.v. de industrie, openbare nutsbedrijven, havens en industrie; waar mogelijk moeten rendementsberekeningen worden toegepast;
  - b. het voeren van een bedrijfstaksgewijze en regionale structuurpolitiek, waarbij arbeidskrachten en kapitaalgoederen daar worden

aangewend waar zij de grootste bijdrage leveren tot het nationale produkt. Deze bedrijfstakwijze en regionale structuurpolitiek moet gevoerd worden op basis van meerjarenplannen, opgesteld in nauw en regelmatig overleg met werknemers- en werkgeversorganisaties. Sanering van te kleine bedrijven moet worden gestimuleerd;

- c. een krachtige stimulering van de particuliere besparingen o.a. door spaarregelingen (w.o. spaarloon en popularisering van het effectenbezit). Het is zinloos wanneer de regering een dergelijk beleid voert zonder te zelfder tijd al het mogelijke te doen om de inflatie te bestrijden.

3. De regering zal in samenwerking met het Centraal Plan Bureau en het Centraal Bureau voor de Statistiek elk jaar voor een periode van bijv. vier jaar een plan opstellen. In deze vierjarenplannen moeten de beleidskeuzen op grond waarvan het plan wordt uitgewerkt naar voren komen. Een beter overleg tussen de overheidsdiensten bij de opstelling van deze plannen is dringend gewenst. Voor het particuliere bedrijfsleven zijn deze plannen overwegend oriënterend. Voor de overheidssector moeten meerjarige begrotingen worden opgesteld waarin ook de financiering van de lagere overheden zijn opgenomen.

4. In het kader van het economisch groei-beleid moeten fiscale en maatschappelijke maatregelen opgenomen worden zodat ook de vrouw in het produktieproces kan worden opgenomen. Gelijke arbeid voor mannen en vrouwen moet gelijk beloond worden.

*Toelichting: Doordat het inkomen dat een gehuwde vrouw verdient opgeteld wordt bij het inkomen van de man, wordt over dit inkomen zoveel belasting geheven dat de aantrekkelijkheid om te werken voor de vrouw niet groot is. Zowel de gehuwde als de ongehuwde vrouw hebben recht op arbeid, evenzeer als de man. Voor vrouwen met gezinsverantwoordelijkheid die ingeschakeld willen worden in het maatschappelijke en economische leven bestaat een reële behoefte aan speciale dienstverleningen ten einde het mogelijk te maken de verantwoordelijkheid tegenover haar gezin te combineren met die tegenover haar werk. Aan dit aspect wordt van overheidswege nog weinig aandacht geschonken.*

5. Op korte termijn zal een ministerie van technologische ontwikkeling en automatisering moeten worden ingesteld dat zich bezig moet houden met de stimulering en met de bestudering van de gevolgen van
- a. de wetenschappelijke ontwikkeling;
  - b. de technisch-economische mogelijkheden daarvan voor de toekomstige maatschappij.

*Toelichting: De problemen en gevolgen van automatisering zijn van een dergelijke omvang dat zij een centrale bestudering en een centraal beleid*

*onder verantwoordelijkheid van een minister rechtvaardigen. Het nieuw op te richten ministerie zal het initiatief moeten nemen om te komen tot regionale informatiecentrales (computercentra) die verbonden met elkaar, alsook met de centrale informatieverwerkende apparatuur, zorg dragen voor de behoeften van de regionale overheid en het bedrijfsleven. De organisatie van het overheidsapparaat, van de wijze van begroten en financieren, van het stelsel van belastingen en sociale verzekeringen en van de inning daarvan, zal kritisch moeten worden bestudeerd in het licht van de moderne ontwikkeling. Het streven moet daarbij gericht zijn zowel op een belangrijke verbetering van de administratieve efficiëntie alsook op een vergroting van de sociale rechtvaardigheid door meer rekening te houden met uitzonderlijke omstandigheden. Dat kan nl. bereikt worden met een computer. Bovendien moet een centrale machinale opslag van bevolkingsgegevens ontwikkeld worden. De toegankelijkheid van deze informatie moet vanzelfsprekend wettelijk geregeld worden. Ook voor de integratie van de automatisering in onze samenleving moet een vierjarenplan worden opgesteld, waarbij in het bijzonder aandacht moet worden besteed aan de kwantitatieve veranderingen in de personeelsbehoefte. Grote aandacht zal besteed moeten worden aan de omscholing en herplaatsing van arbeidskrachten. Deze taak is zo omvangrijk dat de oprichting van een apart ministerie hiervoor geheel gerechtvaardigd wordt.*

6. Overheid en bedrijfsleven moeten zich samen richten op bevordering van wetenschapsbeoefening en verbetering van het technisch kunnen. Doorstroming van laboratoriumresultaten van en naar de industrie en coördinatie van onderzoeken vereisen meer zorg.

7. Door het voortdurende proces van economische groei kunnen bepaalde sociale categorieën buiten hun schuld bedreigd worden in hun bestaan. De overheid dient in een dergelijke situatie, die van geval tot geval beoordeeld wordt, die maatregelen te nemen die naar de normen van sociale rechtvaardigheid gewenst zijn.

### **Overheidsuitgaven**

D'66 acht het onjuist de hoogte van de overheidsuitgaven à priori te fixeren op een bepaald percentage van het nationaal inkomen. Zij acht het niet uitgesloten dat als gevolg van de grote uitdaging waarvoor onze samenleving in de toekomst gesteld wordt de overheidsuitgaven een hoger percentage van het nationaal inkomen in beslag zullen nemen. Immers, de urgentie van de te treffen voorzieningen, afgewogen tegen de financiële offers, dient bij de politieke keuze beslissend te zijn. De regering moet dan ook de moed opbrengen om de hiervoor noodzakelijke offers te vragen ten einde een inflatoire ontwikkeling te voorkomen die immers altijd ontaardt in verschijnselen als discriminatie van de z.g.n. vergeten groepen, een onevenwichtige betalingsbalans en ten slotte in een noodzakelijke bestedingsbeperking.

8. Belangrijke besparingen kunnen gevonden worden door een meer uitgebreide toepassing van de automatisering. Dit kan alleen vanuit een totaalvisie tot stand worden gebracht. Voorgesteld wordt om een staatssecretaris, verbonden aan het Ministerie van Technologie en Automatisering, speciaal met deze taak te belasten. Kleine departementale efficiency-afdelingen die thans reeds op de ministeries bestaan zullen functioneel onder deze staatssecretaris komen te staan.

*Toelichting: Belangrijke besparingen kunnen worden gevonden door een meer uitgebreide toepassing van de automatisering voor het overheidsapparaat. De in de staatsrechtelijke paragraaf voorgestelde parlementaire commissie zal mede tot taak moeten hebben de stroomlijning van het overheidsapparaat te bereiken door gebruikmaking van de mogelijkheden die de automatisering biedt. Hoewel hiermede in de beginfase belangrijke overheidsuitgaven gemoeid zullen zijn zal dit op den duur belangrijk kostenbesparend kunnen werken.*

9. Overheidsfinanciering in haar huidige vorm van de woningwetbouw kan herzien worden en door een ander stelsel vervangen. (Voor toelichting zie rapport Woningbouw.)

#### **Overheidsdeelneming**

10. Het deelnemen in de exploitatie van de bodemschatten kan naast de heffing van belastingen, royalties en oppervlaktrechten een middel zijn om de inkomsten van de overheid te vergroten. Het verdient aanbeveling, dat de regering met regeringen van nabij gelegen landen in overleg treedt om te kunnen komen tot een gemeenschappelijk standpunt ten aanzien van de voorwaarden waaronder de exploitatie van de bodemschatten dient plaats te vinden, waaronder begrepen de mate van overheidsdeelneming. Indien dit overleg niet op korte termijn kan plaatsvinden dan zal de regering bij de beoordeling rekening moeten houden met de praktijk van nabij gelegen landen.

11. Om redenen van territoriale, kostentechnische, behoeftentypische of sociale aard kan overheidsdeelneming gewenst zijn. Een dergelijke deelneming hoeft niet vanzelfsprekend een blijvend karakter te hebben.

12. Indien de overheid uit een bedrijf treedt omdat de noodzaak van overheidsdeelneming niet meer aanwezig is dient de prijs hiervoor gelijk te zijn aan de economische waarde voor een particulier exploitant. De beoordeling hiervan dient, opdat de baten voor de gemeenschap optimaal zijn, aan objectieve deskundigen te worden opgedragen.

*Toelichting: D'66 meent dat het een verouderd standpunt is een dogmatische uitspraak te moeten doen t.a.v. de wenselijkheid van overheidsdeelneming in het bedrijfsleven. Zij stelt daarentegen dat de regering van*



*geval tot geval moet beoordelen of en in welke mate overheidsdeelneming gewenst is. Zo zou men b.v. kunnen stellen dat wanneer blijkt dat de moeilijkheden bij de Nederlandse scheepsbouw vooral te wijten zijn aan de onwil tot fusie te komen van de scheepswerven de Nederlandse regering kan stellen dat indien de gewenste fusie niet binnen vier jaar tot stand gebracht wordt een regeringscommissaris zal worden benoemd om de fusie door te voeren. Op het gebied van de scheepsbouw heeft Nederland een grote deskundigheid en een internationale faam. Het zou jammer zijn als deze deskundigheid verloren ging als gevolg van het feit dat de eigenaren niet bereid zijn, omwille van persoonlijk prestige, de noodzakelijke fusie door te voeren.*

### **Consumentenbeleid**

13. Consumentenorganisaties moeten altijd bij het overleg over vestigingsbesluiten betrokken worden.

14. Uit oogpunt van de belangen van alle consumenten (met name de werkende vrouw) moet aan winkeliers worden toegestaan twee avonden per week hun winkels open te hebben.

15. Vertegenwoordigers van de consumentenorganisaties moeten in de S.E.R. worden opgenomen.

### **Inkomenspolitiek**

16. Met erkenning van de wenselijkheid dat de loonpolitiek tot stand komt in het overleg tussen werkgevers- en werknemersorganisaties moet de overheid met alle daarvoor beschikbare instrumenten, met het oog op de door haar te voeren conjunctuurpolitiek, de bevoegdheden bezitten om in de loonvorming in te grijpen. Als complement hierop is een prijsbeleid nodig om tot een doeltreffende inkomenspolitiek te komen. Als algemene regel moet gelden dat vooraf de Sociaal Economische Raad geraadpleegd wordt terwijl de Tweede Kamer vanzelfsprekend de uiteindelijke controle heeft op de genomen maatregel.

### **Fiscale politiek**

Met het fiscaal beleid streeft de regering een drieledig doel na:

- a. de financiering van de overheidsuitgaven;
- b. het dienen van de sociale rechtvaardigheid, met name de zwakke groepen;
- c. beheersing van de conjunctuur.

Bij een juiste hantering van dit instrument kan de economische groei worden bevorderd. Om het proces van economische groei doeltreffend te kunnen begeleiden is het van belang dat, meer dan tot nu toe geschiedt, de persoonlijke inspanning en arbeidsprestatie wordt ge-

stimuleerd. Deze persoonlijke inzet krijgt heden ten dage een deuk doordat de sterke progressieschaal de lust tot extra inspanning niet bevordert. Daarom wordt voorgesteld de progressieschaal van onze loon- en inkomstenbelasting te veranderen voor de lage en midden-groepen. Het veranderen van de progressie van onze loon- en inkomstenbelasting staat geheel buiten de vraag of, gegeven een bepaalde progressieschaal, de belastingen verhoogd of verlaagd moeten worden.

17. Over de gehele lijn, doch in het bijzonder voor de middengroepen, dient de progressie in het tarief der inkomstenbelasting minder steil te verlopen, doch het maximaal percentage dient verder door te lopen dan thans. Dit betekent, dat de zeer hoge inkomens zwaarder worden belast.

Ten aanzien van het salaris en het tantième dient er in de vennootschapsbelasting een grens te worden gesteld waarboven deze niet als bedrijfskosten worden beschouwd.

18. D'66 staat voor invoering van een progressie in het tarief van de vermogensbelasting oplopend tot een percentage van 1,2 %. Hierbij zal een belastingvrije voet van f 75.000,— gelden om het ontstaan van kleinere vermogens te stimuleren. Er zal geen kinderaftrek mogelijk zijn.

19. D'66 is voorstander van een aanzienlijke verhoging van het successie- en schenkingsrecht, ook bij vererving aan meerderjarige kinderen. Hierbij dient — met handhaving van de bestaande vrijstelling ten behoeve van de echtgenoot — een algemene vrijstelling van verkrijging tot f 100.000,— ten aanzien van het successierecht en tot f 2.000,— per jaar ten aanzien van het schenkingsrecht en een bijzondere vrijstelling t.a.v. niet valide meerderjarige kinderen in acht genomen te worden.

20. In Nederland ligt in tegenstelling tot andere EEG-landen het accent op de directe belastingen en niet op de indirecte. Bij de harmonisering van de belastingstelsels binnen de EEG zal een accentverschuiving ten gunste van de indirecte belastingen waarschijnlijk zijn. D'66 meent dat de regering bij de onderhandelingen hierover het standpunt moet innemen dat deze accentverschuiving zo gering mogelijk moet zijn.

#### **Uitvoering van fiscale wetten**

21. De regering moet op korte termijn streven naar een technische en administratieve vereenvoudiging van de structuur van ons huidige belastingstelsel.

22. De belastingvlucht kan tegengegaan worden door hetzij invoering

van het nationaliteitenbeginsel, hetzij door uitbreiding van het woonplaatsbegrip.

23. Door de voortdurende inflatie stijgt het nominale inkomen waardoor ieder automatisch in een hogere belastinggroep komt. Door periodieke belastingcorrectie moet hieraan tegemoet worden gekomen.

### **Sociale politiek**

De sociale politiek dient gericht te blijven op het verschaffen van basisvoorzieningen.

24. De voorgenomen wettelijke verzekering tegen zware geneeskundige risico's dient met de wettelijke ziekenfondsenverzekering in een algemene volksverzekering te worden omgezet. Een eigen risico in enigerlei vorm voor mensen die aangesloten zijn bij ziekenfondsen dient te worden ingevoerd, rekening houdend met inkomen en gezinsgrootte. Een verplichte ziekenfondsenverzekering voor zelfstandigen dient niet te worden ingevoerd.

25. De gemeenten dienen te worden verplicht de uitvoeringsvoorschriften ingevolge de Algemene Bijstandswet te publiceren teneinde willekeur te voorkomen.

26. Voor elke werknemer, man of vrouw, dient het verkrijgen van een minimuminkomen in te gaan op de leeftijd van 21 jaar en niet zoals thans op 23 jaar. Gehuwden beneden deze leeftijd krijgen met ingang van hun huwelijk recht op dit minimuminkomen.

27. De kinderbijslagregeling moet zonder progressie gelden vanaf het eerste kind zonder onderscheid naar beroepsgroep.

28. Een grondige structurele en administratieve stroomlijning met als doel één centraal uitvoeringsorgaan, één centraal controleorgaan en één centraal inningsorgaan is noodzakelijk. Tevens dient een vereenvoudiging te worden doorgevoerd met het doel te komen tot één algemene wet op de sociale zekerheid.

29. Personen in dienst van publiekrechtelijke lichamen dienen in de algemene verplichte sociale verzekeringen te worden ondergebracht (met behoud van verkregen rechten).

### **Democratisering bedrijfsleven**

Ook in het bedrijfsleven wordt een democratisering — inhoudende een verantwoordingsplicht van degenen bij wie de macht of het gezag berust tegenover degenen die aan deze macht of dit gezag zijn onderworpen — noodzakelijk geacht. In het stelsel van private ondernemingsgewijze produktie betekent dit een verantwoordingsplicht van de ondernemingsleiding jegens de werknemers enerzijds, de aandeelhouders anderzijds.

30. De partij wil de ondernemingsraad vervangen door een personeelsraad, uitsluitend bestaande uit gekozen personeelsleden. Onderzocht moet worden welke bevoegdheden aan deze raad moeten worden toegekend in aanvulling op het terzake voor de ondernemingsraad bepaalde.

#### **Ondernemingsleiding en kapitaalverschaffers**

31. De door de Commissie Verdam voorgestane wettelijke regeling tot verscherping van de aan de inrichting van jaarstukken te stellen eisen worden onderschreven.

32. Uitbreiding en — waar nodig — invoering van een publikatieplicht van ondernemingen en instellingen wordt noodzakelijk geacht.

33. De door de Commissie Verdam voorgestane verruiming van het enquêterecht voor aandeelhouders wordt ondersteund.

34. Bepalingen ter regeling van de certificering van aandelen zijn gewenst. Certificaathouders moeten worden toegelaten tot de algemene vergadering van aandeelhouders en moeten — op gelijke voet met de aandeelhouders — de bevoegdheid hebben een dergelijke vergadering bijeen te roepen. Het voorstel van de Commissie Verdam om certificaathouders een enquêterecht te geven wordt onderschreven.

35. Ter controle op de naleving van de wettelijke bepalingen wordt de instelling van een Vennootschapskamer bepleit naar analogie van de Verzekeringskamer.

#### **Commissariaten**

36. Een wettelijke regeling dient het aantal commissariaten dat door één persoon kan worden vervuld te beperken en de spreiding ervan te bevorderen.

#### **Werknemersrepresentatie**

37. De beoordeling van de representativiteit van werknemersorganisaties dient aan getalscriteria binnen het functionele kader plaats te vinden.

38. Er dient een wettelijk verbod op het contractueel overeengekomen verplichte lidmaatschap te komen.

39. Instellingen die taken verrichten voor zowel georganiseerden als ongeorganiseerden dienen deze taken te bekostigen uit heffingen over allen waarop zij gericht zijn. Het is gewenst dat deze instellingen onafhankelijk zijn van de groeperingen van georganiseerden.

## BUITENLANDSE POLITIEK

Het centrale thema dat de Nederlandse buitenlandse politiek dient te beheersen is: *de Nederlandse bijdrage aan de intensivering van de internationale samenwerking en de vermindering van de internationale spanningen in de wereld.*

D'66 stelt zich voor een buitenlands beleid te bevorderen dat gericht is op het doorbreken van verouderde ideologische uitgangspunten en denkpatronen. De mogelijkheden om tot een betere samenwerking en een vermindering van de spanningen te komen liggen voornamelijk op de volgende terreinen:

- de Oost-West verhouding
- de Europese integratie
- de relaties tussen geïndustrialiseerde en ontwikkelingslanden
- het beëindigen van nog bestaande koloniale verhoudingen
- de rassendiscriminatie.

### De Oost-West verhouding

1. Nederland zal het initiatief moeten nemen tot een conferentie van landen aangesloten bij de NAVO en het Warschaupact en de overige Europese landen. Een dergelijk initiatief zou in samenwerking met andere kleine Europese landen moeten worden ontwikkeld. Het doel van deze conferentie zou uiteindelijk moeten zijn: te komen tot verdere politieke samenwerking en ontspanning in geheel Europa. Ter voorbereiding daarvan zal men zich in de beginfase bezig moeten houden met de verbetering van de betrekkingen op het gebied van handel, wetenschap, kunst en toerisme en met het tot standbrengen van een gemeenschappelijke aanpak van de ontwikkelingshulp.

*Toelichting: De tegenstellingen tussen Oost en West zijn lange tijd gesymboliseerd door militaire pactsen. NAVO en Warschaupact zijn beide overblijfselen van de oude spanningen, zoals die tijdens de Koude Oorlog in Europa heersten. Een beleid dat — zoals het onze — gericht is op het verminderen van internationale spanningen, zal elke poging om NAVO en Warschaupact beide overbodig te maken, met kracht steunen.*

2a. De vermindering van de spanning in Europa is nog niet zo gevorderd dat een militair bondgenootschap met de Verenigde Staten, in de vorm van de NAVO al gemist kan worden. Als in 1969 het NAVO-verdrag afloopt zal — in het licht van het streven naar ontspanning in de wereld — ernstig moeten worden overwogen of een dergelijk bondgenootschap nodig blijft.

Het lidmaatschap van de NAVO brengt met zich mee dat men ook de verplichtingen en consequenties ervan moet aanvaarden.

- b. De omvang en samenstelling van de Nederlandse strijdkrachten zal afgestemd moeten zijn op de overeengekomen taken en verplichtingen in bondgenootschappelijk verband. Een nodeloze uitbreiding van deze taken moet worden vermeden. Dit zal tot grotere specialisatie moeten leiden.
- c. Als in dit verband, ter oplossing van internationale spanningen, door de Verenigde Naties een beroep wordt gedaan op de lidstaten zal dit in positieve zin benaderd moeten worden.

*Toelichting: Het is economisch niet doelmatig dat ons land zich blijft richten op het in stand houden van een groot defensie-apparaat. Evenals andere kleine NAVO-landen moet Nederland zich gaan specialiseren op taken die in defensief verband van belang zijn. Voor de marine zou dit neerkomen op gespecialiseerde taken die op de Noordzee en in het Kanaal liggen, dat wil zeggen het openhouden van de vitale zeeverbindingen. Specialisatie zal niet ten koste gaan van de defensieve kracht van de NAVO als in dit kader bepaalde taken aan andere bondgenoten worden overgedragen.*

3. Nederland dient in eerste aanleg — met zijn bondgenoten — de Duitse Bondsrepubliek te bewegen de zgn. Hallsteindoktrine op te heffen. Ook in het geval dat dit niet tot resultaten leidt zal Nederland de D.D.R. dienen te erkennen.

*Toelichting: De boven voorgestelde conferentie zal tevens een bijdrage kunnen leveren tot de oplossing van het Duitse vraagstuk, dat hardnekkig een bron van spanning in de internationale verhoudingen dreigt te blijven. De Hallsteindoktrine (waarbij de Duitse Bondsrepubliek de diplomatieke betrekkingen verbreekt met die landen die de D.D.R. erkennen) draagt bij tot deze spanning en moet derhalve worden opgeheven. Het vrije verkeer tussen de Bondsrepubliek en Oost-Berlijn dient te worden gegarandeerd. Daarna zal een vredesverdrag met beide Duitslanden tot stand kunnen komen en kunnen de regeringen van beide staten zelf een eventuele hereniging aan de orde stellen.*

4. Nederland moet ertoe overgaan de Oder-Neisse grens als officiële westgrens van Polen te erkennen. Bovendien zullen de huidige grenzen van Tsjecho-Slowakije met de Bondsrepubliek en de D.D.R. moeten worden erkend.

5. De kwestie-Vietnam vormt op het ogenblik de grootste bedreiging van de internationale vrede en veiligheid. De door beide zijden gehanteerde middelen tot oplossing van het conflict schieten hun doel voorbij. De ook door de Amerikaanse regering nagestreefde onderhandelingen zonder voorwaarden vooraf zouden worden gediend door: onmiddellijke en blijvende stopzetting van de luchtbombardementen op Noord-Vietnam, erkenning van het Nationale Bevrijdingsfront als een van de onderhan-

delingspartners en stopzetting van de Noordvietnamese infiltraties in Zuid-Vietnam.

Nederland zal een initiatief moeten nemen om te komen tot een gezamenlijk voorstel van niet betrokken staten, gericht op het terugtrekken van alle vreemde troepen in Vietnam binnen een bepaalde termijn.

Genoemd voorstel dient te worden ontwikkeld in het kader van de Verenigde Naties. Internationale neutrale troepen waaronder eventueel Nederlandse, zouden in naam van deze organisatie de verlaten stellingen kunnen innemen.

6. De diplomatieke erkenning door Nederland van de Chinese Volksrepubliek houdt in dat het regime op Formosa (Taiwan) niet langer als vertegenwoordiger van het Chinese volk mag worden beschouwd, dus ook niet in de Verenigde Naties. De consequentie hiervan is dat de Chinese Volksrepubliek en Taiwan ieder een eigen zetel in de V.N. krijgen.

*Toelichting: Uit het oogpunt van internationale ontspanning is de isolering van de Chinese Volksrepubliek ongewenst en gevaarlijk. Dit dient het uitgangspunt te zijn van het beleid van de Nederlandse regering. Wanneer de Chinese Volksrepubliek China niet in de Verenigde Naties wenst te vertegenwoordigen, zal de zetel van China derhalve leeg dienen te blijven. Taiwan zal daarvóór als nieuw lid tot de Verenigde Naties kunnen toetreden.*

7. Het Nederlandse beleid moet gericht blijven op voorkoming van verdere verspreiding van kernwapens en het bevorderen van het streven naar wapenbeheersing, wapenvermindering en ontwapening. Het is niet reëel hierbij de volkrijkste natie ter wereld buiten beschouwing te laten. De Chinese Volksrepubliek dient zo snel mogelijk bij de besprekingen aangaande deze vraagstukken te worden betrokken.

### **De Europese integratie**

D'66 streeft naar een verdere uitbreiding van de samenwerking binnen de bestaande drie Europese gemeenschappen, EEG, EGKS, en Euratom. De economische integratie zal daarbij de motor moeten zijn van de politieke integratie. Een toekomstig Europa in federatief verband dient gebaseerd te zijn op dezelfde beginselen van democratie en individuele vrijheidsrechten als D'66 nastreeft voor de Nederlandse samenleving. D'66 wijst alle tendenties die de openheid van de Europese integratie bedreigen af.

8. Bij de verdere uitbouw van de Europese gemeenschappen dient het streven naar ingrijpende democratisering en geografische uitbreiding centraal te staan. Met name dient spoedige toetreding van Engeland en de andere EVA-landen te worden bevorderd. Dit mag evenwel niet

leiden tot vertraging in het proces van Europese integratie of aantasting van de supranationale beginselen van deze samenwerking. Voortdurend moet worden onderzocht of de Oosteuropese landen nauwer bij de Europese integratie kunnen worden betrokken.

9. Het Europese parlement dient met spoed te worden uitgebouwd tot een door middel van rechtstreekse verkiezingen samengesteld parlement.

*Toelichting: Een verdergaande democratisering van de Europese gemeenschappen betekent in de eerste plaats de uitbouw van het Europese Parlement in overeenstemming met de desbetreffende artikelen in het Verdrag van Rome. Het Europese parlement dient thans de organisatie hiervan ter hand te nemen. In een later stadium zullen de taken van het Europese parlement, de Ministerraad en de Europese Commissie opnieuw en in onderling verband aan de orde moeten worden gesteld. Dit geldt tevens voor de taken van de nationale overheden en parlementen ten opzichte van de Europese organen. De gedachten van D'66 gaan hier uit naar een verschuiving van het zwaartepunt van de Ministerraad naar de Commissie. De Raad zou meer de rol krijgen van een landenvertegenwoordiging, te vergelijken met de Amerikaanse Senaat.*

10. Nederland moet zijn bijdrage aan de ontwikkelingshulp tot ca. 900 miljoen gulden verhogen. Continuïteit, doelmatigheid en nazorg der ontwikkelingsprojecten verdienen speciale aandacht. Een middel daartoe is het benoemen van speciale medewerkers bij de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordigingen in de ontwikkelingslanden om daarop toe te zien.

Bij de keuze van de landen die voor hulpverlening in aanmerking komen dient politieke gebondenheid geen voorwaarde te zijn.

*Toelichting: Uit een oogpunt van sociale rechtvaardigheid dienen de rijke landen bewust een deel van hun welvaartsstijging af te staan aan de arme landen. De thans nog toenemende welvaartsverschillen in de wereld vormen tevens een terrein van internationale spanningen. Nederland dient ook hier bij te dragen aan de vermindering van die spanningen. De hulpverlening aan ontwikkelingslanden dient als onderdeel van de buitenlandse politiek te worden beschouwd en in het overheidsapparaat te worden opgedragen aan een staatssecretaris van buitenlandse zaken. De bijdrage van Nederland dient jaarlijks opnieuw te worden vastgesteld naar de onmiddellijke behoeften en naar draagkracht. Voor 1967 komt men dan tot de volgende berekening:*

*a. de draagkracht: De Nederlandse bijdrage is, in vergelijking met andere donorlanden, bescheiden. In 1965 bedroeg de totale door 13 landen verleende ontwikkelingshulp 20 miljard gulden. Nederland gaf hiervan in 1965 300 miljoen gulden of 1½ % van het totaal (in 1966 uitgebreid tot 400 miljoen gulden). Om de relatieve achterstand op andere donorlanden weg te werken, zou Nederland zijn*



*bijdrage met 50 % moeten verhogen tot 600 miljoen gulden.*

- b. de onmiddellijke behoefte: Bovendien dient de omvang van de hulpverlening afgestemd te zijn op de mogelijkheid van onmiddellijke aanwending. Deze bedraagt — volgens schattingen van de Wereldbank — ca. 30 miljard gulden. Dit betekent dus dat het bovengenoemde bedrag nog eens met 50 % moet worden verhoogd, wil Nederland een relatief gelijke bijdrage tot leniging van de behoefte leveren.*

*Men komt op deze wijze tot een bedrag van ca. 900 miljoen gulden (thans ca. 1,2 % van het nationale inkomen).*

11. Nederland kan een eigen bijdrage leveren tot de verhoging van de landbouwproductie in de ontwikkelingslanden, o.a. door middel van hulp bij onderwijs en opleiding.

12. De belangstelling voor de problemen van het ontwikkelingswerk moet door een actief, gericht en continu voorlichtingsbeleid worden gestimuleerd.

13. Verlening van vrijstelling van militaire dienst dient een grotere toevloed van vrijwilligers en een grotere mogelijkheid tot inzet van vrijwilligers voor ontwikkelingswerk in de arme landen te bevorderen.

14. Het ontwikkelingsbeleid op lange termijn moet zich richten op een veranderende arbeidsverdeling in de wereld. Dit vereist — waar mogelijk — bevordering van industrialisering, met name de vestiging van arbeidsintensieve bedrijfstakken. Dit moet parallel lopen met een systeem van tariefpreferenties en het sluiten van grondstoffenovereenkomsten.

15. Nederland dient, op verzoek van ontwikkelingslanden, hulp te verlenen bij het opstellen en uitvoeren van programma's van geboortenregeling en gezinsopbouw.

16. Voor een doelmatige besteding van de ontwikkelingshulp wordt vereist, dat in de betrokken ontwikkelingslanden een administratieve structuur aanwezig is, die garandeert dat de te verlenen hulp zo doelmatig mogelijk wordt aangewend. Waar deze administratieve structuur niet aanwezig is, dient allereerst hulp te worden geboden bij de ontwikkeling van de structuur.

*Toelichting: De hulp moet worden ingepast in een nationaal plan dat de garantie biedt dat de ontwikkeling van het betrokken land op de juiste wijze en op de juiste tijd met de geboden hulp gediend wordt. Waar een dergelijk plan niet aanwezig is of niet voldoende gedetailleerd is met het oog op de juiste inpassing van een ontwikkelingsproject dient*

*een planmatige opzet te worden gecreëerd waaruit de rentabiliteit op lange termijn zal blijken.*

*Onderzoek ter plaatse dient derhalve in vele gevallen een essentieel onderdeel te zijn van doelmatige hulpverlening. Gestreefd zal moeten worden naar een zo groot mogelijke deelname van de lokale bevolking in het maken en uitvoeren van lokale ontwikkelingsplannen.*

17. De nog bestaande overblijfselen van het kolonialisme dienen te verdwijnen.

#### **Rassendiscriminatie**

18. Iedere vorm van rassendiscriminatie is in strijd met de rechten van de mens en moet daarom overal krachtig worden bestreden. Daarom veroordeelt D'66 principeel de Zuidafrikaanse apartheidspolitiek.

*Toelichting: De Nederlandse regering behoort, waar mogelijk, van deze veroordeling op de meest ondubbelzinnige wijze blijk te geven, mede om in het buitenland het misverstand te bestrijden als zou het Nederlandse volk zich om historische redenen thans nog speciaal met de blanke bevolking van Zuid-Afrika verbonden voelen.*

#### **Openheid en de buitenlandse politiek**

19. De presentatie van het buitenlandse beleid moet steeds in grote openheid geschieden. De participatie van alle groeperingen in Nederland aan de openbare discussie over het buitenlandse beleid dient daarbij te worden gestimuleerd, bijv. door via de televisie uitgezonden openbare „hearings” van de commissie van buitenlandse zaken in de Tweede Kamer.

De minister van buitenlandse zaken dient van elke belangrijke buitenlandse conferentie waaraan Nederland heeft deelgenomen, verslag uit te brengen aan het parlement. D'66 acht ook deze openheid een essentieel onderdeel van de democratisering van de Nederlandse politieke verhoudingen.

## LANDBOUW

De Nederlandse Land- en Tuinbouw zullen in de komende jaren steeds meer worden geconfronteerd met de gevolgen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid van de EEG.

Aanpassingen aan de snel wijzigende omstandigheden zullen soepel en op verantwoorde wijze mogelijk moeten worden gemaakt. In deze situatie dient als uitgangspunt voor het overheidsbeleid, dat de in land- en tuinbouw rationeel aangewende arbeid een beloning verdient, die het de agrarische bevolking mogelijk maakt deel te hebben aan de algemene welvaart. Overheid en georganiseerd bedrijfsleven hebben op dit terrein een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

### Markt- en prijsbeleid

1. De concurrentiepositie van de Nederlandse land- en tuinbouw mag door de werking van het gemeenschappelijk landbouwbeleid niet nadelig worden beïnvloed. Voorkomen moet worden dat de zes lid-staten van de EEG een ongecoördineerd subsidiebeleid blijven voeren, dat de concurrentie-voorwaarden van Nederlandse producten op de Europese markt ongunstig beïnvloedt.

2. Ten einde de consument mede deel te doen hebben aan de voordelen van een rationele produktie dienen afzet en distributiekkanalen te worden vereenvoudigd.

*Toelichting: In het raam van het gemeenschappelijk landbouwbeleid in de EEG zal worden gestreefd naar een zodanige prijsvorming, dat de vakkbekwame producent op het goed geleide, efficiënte bedrijf zich van een redelijk inkomen kan verzekeren enerzijds, anderzijds zal bij de prijsvorming ook rekening worden gehouden met de wens de Europese Gemeenschap open te houden voor het handelsverkeer met andere landen.*

*Het nagestreefde redelijke inkomen kan ook worden bereikt door de afzet van landbouwprodukten zodanig te bundelen dat de onderhandelingspositie van de producenten wordt verbeterd en daar waar nodig, het aantal schakels tussen producent en consument te verkleinen. Dit kan tot gevolg hebben dat bij gelijkblijvende consumptieprijzen het prijspeil voor de producenten in sommige gevallen niet onaanzienlijk zal kunnen stijgen. De producenten zullen zich tevens bewust moeten richten op de eisen die de afnemers aan de kwaliteit van het produkt stellen.*

*Zelfwerkzaamheid van de producenten in samenwerking met handel en verwerkende industrieën moet worden gestimuleerd en zonedig met wettelijke maatregelen worden vergemakkelijkt.*

3. Bij het ontwerpen van streek- en bestemmingsplannen moet het agrarisch bedrijfsleven meer worden betrokken.

*Toelichting: De grond is voor het merendeel der agrariërs het belangrijkste produktiemiddel. De wijze waarop de medewerking van het agrarische bedrijfsleven nu is geregeld, is per provincie verschillend. Het is noodzakelijk dat in deze materie, die voor de landbouw bijzonder belangrijk is, het bedrijfsleven voldoende wordt betrokken.*

#### 4. Ruilverkavelingen dienen te worden bevorderd.

*Toelichting: De overheid dient het ruilverkavelingsprogramma te vergroten, omdat ruilverkavelingen het voornaamste middel zijn om tot een moderne en doelmatige bedrijfsvoering te komen.*

*Het bereiken van een zo hoog mogelijk rendement dient daarbij voorop te staan. Het perfectionisme, dat de ruilverkavelingen thans vaak kenmerkt dient te worden bestreden.*

#### 5. De overheid dient de structuurverbetering in de landbouw te bevorderen en de economische en sociale consequenties te aanvaarden.

*Toelichting: In de Europese Gemeenschap zal de landbouw een steeds kleinere plaats gaan innemen.*

*Bepaalde prognoses geven aan dat in 1970 2 miljoen mensen minder in de landbouw werkzaam zullen zijn dan nu. Om dit afvloeiingsproces maatschappelijk verantwoord te doen verlopen moet het Ontwikkelings- en Saneringsfonds over de nodige middelen beschikken. Daarbij zal worden onderzocht of de huidige afvloeiingsregelingen geheel aan hun doel beantwoorden.*

*Ook het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds zal aan een soepel verloop van dit proces moeten medewerken.*

*Om- en herscholingsfaciliteiten zullen, waar nodig, moeten worden uitgebreid.*

*Dit beleid, gericht op de aanpassing van de agrarische sector aan de veranderde omstandigheden kan slechts slagen wanneer daarnaast actief (regionaal) industrialisatiebeleid wordt gevoerd voor de noodzakelijke opvang van de daarvoor in aanmerking komende afvloeiende agrariërs. Op deze wijze kan de landbouw bijdragen aan de economische groei van Nederland:*

— *enerzijds door op goedgeleide, aangepaste bedrijven een productie te voeren die afgestemd is op de behoefte en kwaliteiten van de consument;*

— *anderzijds doordat zij die geen plaats meer vinden in land- en tuinbouw, bijdragen aan het vergroten van de industriële productie.*

#### 6. Om een zelfstandige ondernemingswijze productie in de landbouw te kunnen handhaven zullen maatregelen moeten worden getroffen die de bedrijfsovername bij generatiewisseling vergemakkelijken.

#### 7. Vormen van samenwerking en oprichting van verenigingen voor bedrijfsverzorging moeten worden gestimuleerd, opdat de agrariërs over

evenveel vrije tijd kunnen beschikken als andere bevolkingsgroepen in Nederland.

8. De stemmingsprocedure in een ruilverkaveling moet worden gedemocratiseerd.

*Toelichting: De huidige praktijk is, dat bij de stemming over het al of niet uitvoeren van een ruilverkaveling degenen die niet hebben gestemd, geacht worden vóór te hebben gestemd. Aangezien de voordelen van de ruilverkaveling in eerste instantie aan de belanghebbenden toevallen, moeten zij zich over het al of niet houden van een ruilverkaveling op normale democratische wijze uit kunnen spreken.*

9. In het kader van de democratisering van de P.B.O.'s behoren de bestuursleden van het Landbouwschap door de heffingsplichtigen te worden gekozen.

*Toelichting: Het bestuur van het Landbouwschap bestaat uit vertegenwoordigers van het georganiseerde bedrijfsleven. Niet-georganiseerden hebben, ofschoon ook heffingsplichtig, geen stem bij het samenstellen van het bestuur.*

10. De lasten voor ontsluiting door wegeaanleg, en voor bescherming tegen wateroverlast moeten, voorzover er algemene belangen mee worden gediend of wanneer deze er door worden beveiligd, uit de algemene middelen worden betaald. Met name de aanleg en het instandhouden van de zeedijken en van de dijken van de grote rivieren behoort tot de taak van de overheid.

## ONDERWIJS EN WETENSCHAP

Onderwijsbeleid betreft de taak van de overheid bij de vorming van mensen van vandaag voor de samenleving van morgen. Onderwijsbeleid moet dus op een zich steeds verder ontwikkelende visie over de toekomst van onze samenleving stelen, een visie waartoe permanente studie en onderzoek nodig zijn. De toekomstige Nederlandse samenleving zal er een zijn

- vol van mensen en dus in sterke mate gezonde intermenselijke verhoudingen vragend, verantwoordelijkheidsbesef, verantwoording jegens elkaar en samenwerking;
- met een hoge mate van technische perfectie (automatisering) en dus een behoefte aan hoogwaardiger en technischer arbeid;
- waarin de nadruk op directe produktieve arbeid wijkt voor een op dienstverlenende arbeid zodat heropvoeding tot dienstbaarheid nodig is;
- met voor grote bevolkingsgroepen minder arbeidsuren en meer vrije tijd, als gevolg waarvan bij de mensen het vermogen verondersteld wordt zelf aan hun tijd zin te geven;
- die steeds sneller verandert, waardoor onderwijs in de vorm van her- en bijscholing voor iedereen gedurende zijn hele leven taak blijft;
- waarin een verschuiving plaats heeft van uitvoerende taken naar voorbereidende taken en het accent op onderwijs, onderzoek en planning gaat vallen. Deze moeten als investering ten behoeve van de produktie worden gezien;
- die nog sterker dan nu deel uitmaakt van de internationale samenleving.

Onderwijs, op die samenleving gericht, moet de totale persoonsontplooiing en niet alleen het intellect bevorderen met een accent op het logische en het sociale denken, het verantwoordelijkheidsgevoel, de levensbeschouwelijke vorming en het expressievermogen. Het ontbreken van geld mag voor niemand een hindernis vormen het onderwijs te ontvangen dat hij nodig heeft. De maatregelen moeten er vooral op gericht zijn de totale persoonsvorming mede met het oog op de eisen van de toekomstige samenleving in het onderwijs veilig te stellen.

### Lager en middelbaar onderwijs

1. De vrijheid van onderwijs en de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs zijn voorwaarden voor het op de totale persoonsvorming gerichte onderwijs. De coördinatie tussen overheid en de verschillende richtingen van het bijzonder onderwijs moet worden verbeterd.

2. De democratisering van het onderwijs vraagt eerst en vooral een uitgebreide voorlichting aan de ouders van kinderen die van de lagere

school naar het voortgezet onderwijs overgaan. Juist bij de oordeelvorming over de schoolmogelijkheden van een leerling moet de school in nauw overleg staan met de ouders. De beroepsvoorlichting voor meisjes in het onderwijs dient zo gericht te zijn dat duidelijk die mogelijkheden worden gewezen, die de vrouw ook tijdens het huwelijk in staat stellen haar beroep uit te oefenen. Op den duur zullen overheid en onderwijsorganisaties moeten komen tot oprichting van een instituut voor studie en onderzoek dat tot taak krijgt maatregelen te ontwerpen waardoor de samenwerking tussen school en gezin bevorderd wordt.

3. Het onderwijs moet de waardering voor andere culturen en van het solidariteitsbesef met de mens in nood bevorderen.

4. Verplichte schoolgelden kunnen worden afgeschaft. Daarnaast kunnen de ouders worden gestimuleerd vrijwillige bijdragen te geven, o.a. door deze bijdragen fiscaal aftrekbaar te maken.

5. De pas opgerichte Stichting voor Onderzoek van het Onderwijs moet sterk worden gesteund, vooral ter bevordering van het onderzoek naar de doeleinden en de middelen van het onderwijs, naar het gebruik van massamedia en van geprogrammeerde instructie bij het onderwijs.

6. Invoering van de Mammoetwet op de kortste termijn die technisch mogelijk is.

7. Bij het talenonderwijs op alle scholen is praktische taalbeheersing essentieel. Aan de expressie (handvaardigheid, tekenen, toneel, muziek), de levensbeschouwelijke, de maatschappelijke en de sociale vorming wordt in het onderwijs en in het kader van de overige schoolactiviteiten tot dusver veel te weinig aandacht besteed.

8. Aan iedere school zou een dusdanig ruim diensturenpakket moeten worden toegekend dat meer tijd besteed kan worden aan studiebegeleiding, stafoverleg en gewenste functionele assistentie van de schoolleiding.

9. Vervanging van het jaarklassensysteem door een systeem waarbij leerlingen — ook van verschillende leeftijd — kunnen samenwerken en gezamenlijke opdrachten uitvoeren, waarbij bevordering per vak mogelijk wordt en een betere aansluiting op de individuele belangstelling van de leerlingen wordt verkregen, een en ander met name ter oplossing van het zittenblijversprobleem.

10. Conservatoria, academies voor beeldende kunsten, kunstnijverheidsscholen, toneelscholen en daarmee te vergelijken instellingen hebben mede tot taak leraren en onderwijzers op te leiden.

11. Regelmatige her- en bijscholing voor alle kleuterleidsters, onderwijzers en leraren. Expressievakken vormen een onderdeel van hun

opleiding, al dan niet in het kader van de pedagogisch-didactische voorbereiding.

### **Wetenschappelijk onderwijs**

12. De overheid dient grote aandacht te besteden aan de maatschappelijke gevolgen van verdere ontwikkelingen op natuurwetenschappelijk, technisch en medisch terrein.

13. Het wetenschappelijk onderzoek zal verder moeten worden gestimuleerd, waarbij gestreefd moet worden naar internationale samenwerking en taakverdeling in EEG-verband.

14. Prioriteiten ten aanzien van kostbare wetenschappelijke onderzoeken dienen met grote zorg te worden vastgesteld door een Raad voor het Wetenschapsbeleid.

15. De financiering van het natuurwetenschappelijke, technische en medische wetenschappelijke onderzoek zal moeten geschieden op basis van goedgekeurde projecten.

16. Mede in verband met de reeds in de punten 14 en 15 genoemde noodzaak tot coördinatie van het wetenschappelijk onderzoek is het gewenst dat het benoemingsbeleid bij universiteiten en hogescholen wordt afgestemd op de toegedachte wetenschappelijke taak. Uiteraard moet bij benoemingen ook gelet worden op de onderwijstaak.

*Toelichting: Er is een aantal ontwikkelingen gaande in de natuurwetenschappen, de medische wetenschap en de techniek, die grote maatschappelijke gevolgen kunnen hebben. Aan een centrale coördinatie valt dan ook niet te ontkomen. De financiering zal veel beter dan thans geschiedt geregeld moeten worden. Ook de maatschappelijke gevolgen van de snelle veranderingen en de resultaten ervan moeten bestudeerd worden. ZWO en TNO moeten in de coördinatie betrokken worden.*

17. De organisatiestructuur van universiteiten en hogescholen behoeft kritische bestudering. Gedacht moet worden aan grotere delegatie van bevoegdheden aan faculteiten, subfaculteiten en afdelingen en het instellen van een hiërarchie onder hoogleraren met eventuele afschaffing van de rang van lector.

18. Bij de benoemingsprocedure van hoogleraren en lectoren zal meer openheid betracht moeten worden. Een vorm van sollicitatie naar het ambt van hoogleraar moet mogelijk gemaakt worden.

*Toelichting: De gedachten gaan uit naar de vervanging van de benoemingscommissie uit de faculteit door een commissie van vijf man, te*



*weten twee leden van de betrokken faculteit, twee van zusterfaculteiten en één van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. De commissie zou dan bij het benoemingsvoorstel haar overwegingen moeten voegen, mede ten aanzien van door zusterfaculteiten gesuggereerde doch niet geaccepteerde kandidaten.*

19. Door regionale samenwerking van instellingen van wetenschappelijk onderwijs kan onnodige duplicatie bij het onderwijs vermeden worden. Dit houdt onder meer in dat aparte colleges gegeven moeten worden voor studenten die van elders komen.

20. De wetenschappelijke staf dient medezeggenschap te hebben bij het opstellen van leer- en werkprogramma's terwijl ook de studenten daarbij moeten worden gehoord.

21. Studenten moeten de mogelijkheid hebben bij een onafhankelijke instantie in beroep te gaan tegen tentamen- en examenresultaten.

22. De steeds toenemende toepasbaarheid van logische/kwantitatieve technieken en informatieverwerkende apparatuur maakt het gewenst dat een opleiding in het gebruik van deze technieken in vele studieprogramma's wordt opgenomen.

*Toelichting: Ieder die met computers te maken krijgt (ingenieurs, natuurwetenschappelijk geschoolden, economen, psychologen, sociologen, bedrijfsjuristen, sommige medici) zal op de hoogte moeten zijn van de principes die aan een automatische informatieverwerking ten grondslag liggen.*

23. Door het instellen van licentiaatsexamens (leraarsopleiding) en baccalaureaatsexamens (opleiding voor functies in industrie en bedrijfsleven) kan in vele gevallen een afgeronde studie verkregen worden en kan de studieduur voor grote groepen studenten belangrijk worden verkort. Tevens kunnen dan een aantal niet-universitaire opleidingen voor praktijkexamens binnen de universiteit worden geïntegreerd.

24. De universiteit behoort in belangrijke mate bij te dragen tot de verdere scholing en eventuele herscholing van afgestudeerden.

25. Voor de financiering van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek dient de overheid te beschikken over een duidelijk plan waarin de toewijzing van personeel en gelden voor meerdere jaren geregeld is. Dit plan moet jaarlijks worden aangepast aan nieuwe ontwikkelingen en inzichten.

26. De financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs moet tot de universiteiten en hogescholen worden doorgetrokken op voorwaarden die de coördinatie van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek waarborgen.

27. Bij de besteding van de toegewezen gelden is het gewenst dat de centrale overheid zich beperkt tot een achteraf beoordelen van het gevoerde beleid op basis van daartoe periodiek te verschaffen financiële en andere overzichten.

28. Bij de toewijzing van gelden moet rekening gehouden worden met de kosten van noodvoorzieningen ten gevolge van de bestaande achterstand in de universitaire bouw, alsook met de exploitatiekosten van gereedgekomen nieuwe gebouwen.

29. Plannen tot oprichting van nieuwe universiteiten of hogescholen, dan wel tot instelling van nieuwe faculteiten of studierichtingen aan bestaande universiteiten/hogescholen dienen uitsluitend getoetst te worden op hun doelmatigheid, waarbij als alternatief de uitbreiding van bestaande universiteiten/hogescholen dan wel faculteiten/studierichtingen gesteld moet worden.

30. De universiteit moet zorg dragen voor goede studentenvoorzieningen. Het wordt van groot belang geacht dat de huisvestingsmogelijkheden voor studenten — ook voor hen die studeren aan instellingen voor dagonderwijs na het VHMO — kwalitatief en kwantitatief verbeterd worden. Eveneens verdient het aanbeveling de sport in universitair verband te stimuleren.

31. D'66 is van mening dat het huidige beleid betreffende renteloze voorschotten en studiebeurzen onvoldoende bijdraagt tot de democratisering van het onderwijs. Zij stelt de volgende veranderingen voor:

- a. De financiële positie van de ouders mag geen factor zijn bij het te volgen beleid.
- b. Aankomende studenten, die aan de vereiste vooropleidingseisen voldoen, moeten gedurende ca. 2 jaar een uitkering kunnen krijgen waarmee zij in hun onderhoud kunnen voorzien.
- c. Na de genoemde periode van 2 jaar zal voortzetting plaatsvinden op basis van te ontwikkelen normen betreffende studieresultaten en maatschappelijke behoefte.
- d. Kinderaftrek en kinderbijslag aan ouders van studerende kinderen moeten worden afgeschaft wanneer een uitkering verstrekt wordt.
- e. Het totale ter beschikking te stellen bedrag moet worden verhoogd.

## CULTUUR

De partij staat een actief cultuurbeleid voor. Meer dan tot nu toe moet de mens actief worden betrokken in alle cultuuruitingen.

1. Vernieuwingen in het onderwijs, op het terrein van de kunst, de volksontwikkeling en de jeugdvorming moeten op elkaar worden afgestemd.

*Toelichting: De jeugd kan actief worden betrokken bij de kunst door naast tekenen andere „expressievakken” als onderdeel van het leerprogramma op de lagere en middelbare scholen op te nemen. De kunstbeleving kan worden bevorderd door kunstenaars, waar mogelijk, aan te trekken als leerkrachten voor deze vakken.*

2. Kunstbeoefening door amateurs moet worden gestimuleerd.

*Toelichting: De gemeentelijke overheden kunnen dit stimuleren o.a. door ateliers en andere ruimten gratis ter beschikking te stellen. Kunstbeoefening door amateurs bevordert de territoriale en sociale spreiding van cultuur en schept een gunstige voedingsbodem voor de beroepskunst. De amateurs vormen een goede klankbodem voor beroepskunstenaars. Bovendien wordt het ontdekken van (kunstzinnig) talent vergemakkelijkt.*

3. De huidige toneelconstellatie dient te worden afgeschaft en vervangen door een systeem op geheel andere basis, gekoppeld aan een gewijzigd subsidiesysteem, waardoor enkele regionale theaters met vaste aan de theaters verbonden beleids- en speelkernen een onafhankelijk repertoirebeleid kunnen voeren.

4. De werkwijze van de filmkeuring behoeft herziening in die zin dat alle films integraal toelaatbaar zijn voor personen van 18 jaar en ouder. Uitsluitend moet worden bepaald welke films tevens geschikt zijn voor elke leeftijd of voor personen van 14 jaar en ouder (of een andere nader vast te stellen leeftijdsgrens).

5. Het Benelux-verdrag biedt de mogelijkheid de culturele banden van Nederland en het Nederlandstalig gedeelte van België te verstevigen. Hieraan zou meer concrete vorm kunnen worden gegeven door een Raad voor de Nederlandse cultuur in te stellen.

6. De overheid dient zo nodig haar steun te verlenen bij het behoud van de Friese taal.

### **Radio- en televisiebeleid**

7. De partij is voor het invoeren van een nationale omroep in Nederland. Bij een nationale omroep wordt gedacht aan een onafhankelijke

organisatie vergelijkbaar met de B.B.C. in Engeland, die een geheel programma verzorgt maar concurreert met andere omroeporganisaties.

*Toelichting: Deze nationale omroeporganisatie moet de verantwoordelijkheid dragen zowel voor landelijke als regionale radio- en televisieprogramma's. De leiding van deze organisatie dient te berusten bij een onafhankelijke raad van bestuur. De huidige omroepverenigingen zullen een eigen plaats in een nieuw bestel kunnen krijgen. In het definitieve bestel moet de ether vrij toegankelijk zijn voor een ieder die dat wenst binnen het kader van bepaalde technische voorwaarden.*

8. De partij is voor het invoeren van plaatselijke radiostations.

*Toelichting: Uit cijfers blijkt hoe gering het offer is dat met de financiering van een plaatselijk radiostation is gemoeid, wanneer men dit vergelijkt met het belang dat een gemeenschap bij zo'n station kan hebben. In de Verenigde Staten zijn momenteel ongeveer 5000 plaatselijke radiostations in de ether. Hiervan staan er 16 in Detroit, 20 in Los Angeles en 24 in New York. Sommige van deze zenders (The Concert Network) zenden uitsluitend „serieuze” muziek uit. Voor een dergelijke zender zou in een stad als Amsterdam ongetwijfeld belangstelling bestaan.*

#### **Opleiding voor kunstenaars**

9. Er moeten naast de akademies voor beeldende kunsten en de conservatoria nationale laboratoria worden ingericht, bij voorkeur verbonden aan technische hogescholen, waar beeldende kunstenaars en musici de mogelijkheden van licht en geluid kunnen onderzoeken en waar synthetische materialen worden onderzocht op hun bruikbaarheid voor creatieve werkzaamheden. Het contra-prestatiebeleid voor de kunstenaar zal een andere vorm dienen te krijgen, bijvoorbeeld door het bevorderen van het verstrekken van artistiek en/of functioneel verantwoorde opdrachten.

*Toelichting: De hedendaagse kunst laat zich moeilijk catalogiseren naar de traditionele categorieën van literatuur, beeldende kunsten, muziek, toneel, ballet etc. Zij kan ook niet langer als een uitsluitend produkt van het handwerk worden beschouwd. Reeds op dit moment zijn kunstwerken vaak mede het resultaat van wetenschappelijk technisch onderzoek. De bestaande opleidingen voor kunstenaars zijn echter nog steeds gebaseerd op de onderrichting van het artistieke handwerk en als zodanig ontoereikend. Er bestaat behoefte aan instituten, die het vervolg leveren op de kunstdidactiek van het Bauhaus (1919-1933), waarvan de opzet was de kunst voor isolering te behoeden en haar te doen beantwoorden aan algemene maatschappelijke en technische eisen. Wanneer de kunst een ruimere functie wil gaan vervullen dan die van individuele expressie, dan moet haar de aansluiting gegeven worden met de moderne tech-*

*nische ontwikkeling. De opleiding tot kunstenaar moet daarop berekend zijn.*

#### **Recreatie en maatschappelijk werk**

10. Het scheppen van recreatiemogelijkheden, essentieel onderdeel van het zgn. maatschappelijk opbouwwerk, wordt met kracht bevorderd in het bijzonder met het oog op de jongeren. Een waardevolle bijdrage hiertoe wordt gezien in de bouw van „centra” in stadswijken en -buurten waarin ruimte komt voor bijeenkomsten, spelen, dansen en allerlei vormen van creativiteit, inclusief demonstraties en happenings. Multi-purpose gebouwen kunnen tevens ruimten bevatten voor gezondheidszorg (gezamenlijke poliklinieken) en algemeen maatschappelijke zorg (bejaarden-, kleuterzorg).

## SPORT

De sport en de lichamelijke opvoeding zijn in de huidige en toekomstige maatschappij van groot belang. Problemen rond de volksgezondheid, de geestelijke ontwikkeling en de vrijetijdsbesteding zijn nauw betrokken bij de vragen die rijzen in verband met de sport en de lichamelijke opvoeding. Zo vroeg mogelijk moet de jeugd betrokken worden bij een sportbeoefening op brede basis. Met name voor de scholen is hier een grote taak weggelegd. In verband hiermede zal op drastische wijze het tekort aan sportaccommodaties opgeheven dienen te worden.

1. Het aantal sportaccommodaties zal dusdanig moeten worden uitgebreid dat voldoende gelegenheid geboden kan worden niet alleen voor lichamelijke opvoeding via het onderwijs maar ook voor sport als vrijetijdsbesteding.
2. Het aantal lessen bestemd voor de lichamelijke opvoeding en de sport dient te worden uitgebreid.
3. De taak van een instituut als het „CIOS” dient ook gericht te zijn op een meer algemeen vormend lichamenlijk onderwijs zodat men de lesbevoegdheid tot het lager onderwijs en het lager beroepsonderwijs kan uitstrekken. Dit in verband met de uitbreiding van het aantal lessen (zie vorig punt).
4. De sporttoto dient niet aan een limiet te worden gebonden.

## VERKEER

Een steeds groter gedeelte van de Nederlandse bevolking woont in grote stedelijke agglomeraties. Een goed functionerend verkeer — waaraan met de dag meer ontbreekt — is voor de leefbaarheid van deze agglomeraties essentieel. Ook het goed functioneren van het gehele landelijke verkeerswezen is niet mogelijk zonder dat de ontwikkeling van de voorzieningen binnen deze agglomeraties minstens gelijke tred houdt met die daarbuiten. Op het ogenblik is zulks niet het geval. Zonder het belang te ontkennen van de ontwikkeling van een goed rijkswegennet, van goede spoor- en waterwegfaciliteiten en van de ontwikkeling van een nationaal luchtverkeer, moet in de huidige situatie de hoogste prioriteit toegekend worden aan het inhalen van de achterstand in de verkeersfaciliteiten van de grote, stedelijke agglomeraties. Daarbij moet de technische organisatie van het stedelijk verkeer zodanig worden omgebogen, dat aan het openbaar vervoer meer eigen ruimte wordt gegeven. Onder handhaving van het zelfbestuur door gemeentelijke (en te zijner tijd door districtsoverheden) en onder invoering van nieuwe vormen van plaatselijke verkeersbelastingen dient de financiële last van deze reorganisatie grotendeels te rusten op het rijk. Hoe de financiering ook geschiedt, het verkeer blijft naar de mening van de partij behoren tot die vormen van openbare en particuliere dienstverlening, waarvoor de kosten uit opbrengsten (belastingen op het verkeer en tarieven) gedekt moeten worden.

1. De oplossing van de verkeersvraagstukken binnen de grote stedelijke agglomeraties is betrekkelijk verwaarloosd. Om deze situatie op te heffen moeten de stedelijke overheden in veel ruimere mate financiële steun van het rijk krijgen. Uit het wegenfonds dienen uitkeringen te worden verstrekt.
2. In stedelijke agglomeraties zullen in snel tempo technische voorwaarden geschapen moeten worden, waardoor een regelmatig functioneren van het openbaar vervoer mogelijk wordt. Het invoeren van gescheiden banen voor openbaar en overig verkeer en het instellen van langparkeerverboden dienen als belangrijkste maatregelen. Voor het autoverkeer dienen in samenwerking tussen plaatselijke overheid en particulieren rendabele langparkeergelegenheden te worden gesticht.
3. De boetebepalingen in de verkeerswetgeving dienen zodanig herzien te worden, dat bij herhaalde overtredingen oplopende boetes, met veel hogere maxima dan de huidige, geheven kunnen worden. Bij veelvuldige herhaling moet hechtenis een normale sanctie zijn om naleving van verkeersregels af te dwingen.
4. Bij het opleggen van belastingen op het verkeer en het vervoer en het vaststellen van tarieven voor vervoersdiensten dient een normale rentabiliteit doelstelling te zijn. Daarbij zal dan een toerekening naar verkeersdeelnemers worden toegepast, die zo ver verfijnd is als economisch verantwoord mag heten.

## RUIMTELIJKE ORDENING

Op grond van de zeer hoge bevolkingsdichtheid van Nederland is ruimtelijke ordening van het allergrootste belang voor de verkrijging van een zo goed mogelijk woon- en leefmilieu. Industrialisatie, woningbouw, verkeer en recreatie vormen een ondeelbare problematiek en vereisen een ver vooruitziend uitvoerings- en financieringsbeleid. De ruimtelijke ordening moet daarom behandeld worden in nauwe samenhang met de sociaal-economische politiek. Er bestaan twee belangrijke aspecten nl. het financieel-economisch beleid gericht op de verwezenlijking van een zo goed mogelijk woon- en leefmilieu en de totstandkoming van de benodigde bestuurlijke en organisatorische aanpassingen.

1. Ook uit het oogpunt van ruimtelijke ordening is een financieel beleid op lange termijn noodzakelijk zodat steeds de voorzieningen kunnen worden getroffen welke met de eisen van de toekomst rekening houden. In dit verband zijn reeds *nu* belangrijke investeringen vereist. (Zie ook de paragrafen „overheidsuitgaven” en „economisch groei-beleid” uit het hoofdstuk Sociaal en economisch beleid).

2. Een mogelijkheid om de regering in staat te stellen de benodigde coördinatie beter tot stand te brengen is de toekenning van meer coördinerende bevoegdheden aan een afzonderlijke minister voor de ruimtelijke ordening.

3. De moderne tijd brengt met zich mee een vergroting van de schaal waarin het sociale en economische leven zich afspeelt. De bestuursvormen moeten hieraan aangepast worden. Deze schaalvergroting maakt ook een internationale coördinatie van het ruimtelijke orderingsbeleid noodzakelijk.

4. Door voortdurende actieve en openhartige voorlichting zullen de ruimtelijke vraagstukken en hun gevolgen aan de bevolking duidelijk moeten worden gemaakt, zodat deze in staat wordt gesteld mee te leven en mee te denken. Bovendien leggen de te treffen voorzieningen bepaalde beperkingen op en maken belangrijke overheidsuitgaven nodig. Het is noodzakelijk iedereen van de *noodzaak* hiervan te overtuigen.



## WONINGBOUW<sup>1)</sup>

1. a. De woningnood wordt voor een deel veroorzaakt door een onjuiste bezetting van de bestaande woningvoorraad. Maatregelen dienen te worden voorbereid om een betere doorstroming te bevorderen.  
b. Het huidig subsidiestelsel dient herzien te worden zodat meer dan tot nu toe de subsidie ten goede komt aan de minder draagkrachtigen.  
c. Het doelmatig bouwen en het streven naar bouwkostenverlaging moet gestimuleerd worden.
2. Gestreefd moet worden naar een herziening van de belastingen op onroerend goed, zodat een deel van de waardeinstijgingen door bestemmingswijzigingen of door infrastructuurwerken ten goede zal kunnen komen aan de gemeenschap.

<sup>1)</sup> Krachtens besluit van het decembercongres zal dit hoofdstuk zo spoedig mogelijk nader worden uitgewerkt en geconcretiseerd.

## VOLKSGEZONDHEID

In de volksgezondheid dient de mens centraal te staan d.w.z. allen die de volksgezondheid behartigen — overheid en particuliere instellingen — moeten in dienst staan van het individu.

Kunnen op het terrein van de gezondheidszorg de lokale instanties meer op de voorgrond staan, in de sfeer van de gezondheidsbescherming, d.w.z. drinkwatervoorziening, lucht- en watervervuiling en lawaaibestrijding dient de nadruk te vallen op de taak van de centrale overheid.

### Gezondheidszorg

1. D'66 is van oordeel dat een adequate Gezondheidszorg voor alle ingezetenen zonder discriminatie tussen fonds- en particuliere patiënten verzekerd moet zijn.

De overheid heeft tot taak met financiële en andere middelen voor voldoende voorzieningen op dit gebied te zorgen.

Met name moet ten spoedigste een wet tot stand komen die de bouw van ziekenhuizen in Nederland coördineert. Een nauwere samenwerking tussen ziekenhuizen om tot doelmatiger exploitatie te komen moet worden bevorderd. Het huidige peil van overheidsuitgaven t.b.v. de Gezondheidszorg is aan de lage kant. Bij een te ondernemen studie naar de wijze hoe de overheidsbijdrage kan worden verhoogd moet een grotere rationalisatie van de structuur van de Gezondheidszorg een der eerste oogmerken zijn.

2. De plaatselijke overheden behoren naar de mening van de partij een belangrijk deel van de verantwoordelijkheid voor de sociaal-medische gezondheidszorg te dragen.

Dit geldt in het bijzonder voor de voorzieningen van meer specifiek lokale aard. Waar gewenst kunnen particuliere instellingen de inrichtingen exploiteren. De lokale overheden moeten een doelmatige coördinatie van de werkzaamheden van particuliere instellingen bevorderen.

3. Het Ziekenfondswezen moet grondig worden herzien. Hierbij staat D'66 een doorbreking voor van de op levensbeschouwelijke en maatschappelijke basis geschoeide organisatie, die in hoge mate ondoelmatig is gebleken. Dit is een der voornaamste redenen, dat de ziekenfondsen onevenredige hoge kosten hebben.

4. Het toenemend tekort aan praktiserende huisartsen vormt een ernstige bedreiging voor de gezondheidszorg in Nederland. Daarom moeten de volgende maatregelen worden genomen, die op korte termijn verlichting kunnen brengen:

a. vorming van gecombineerde huisartsen-praktijken moet met kracht worden bevorderd;

- b. verantwoorde sociale voorzieningen voor huisartsen moeten op korte termijn tot stand komen;
- c. gestreefd moet worden naar verkorting van het theoretisch gedeelte van de artsen-opleiding.

### **Bejaardenzorg**

- 5. Bejaarden moeten niet als afzonderlijke groep maar als gewone mensen worden behandeld.

*Toelichting: Eind 1965 waren er bijna 1.2 miljoen mensen in ons land, die 65 jaar en ouder waren. Het is te verwachten, dat dit aantal nog zal toenemen. De huidige samenleving is er nog niet in geslaagd om het probleem van de bejaarden behoorlijk op te lossen. Onderzoek op dit terrein dient, ook internationaal, sterk te worden gestimuleerd. Als bijdrage tot een oplossing van het probleem kan worden gesteld dat de bejaardentehuizen en woningcomplexen dienen te worden gebouwd temidden van woonwijken opdat de verschillende leeftijdsgroepen normaal kunnen communiceren. Deze inrichtingen zouden bovendien meer het karakter van verzorgings- en serviceflats dienen te hebben. De centrale overheid zou via de gemeenten de bouw van deze inrichtingen dienen te subsidiëren, om daardoor ook bij te dragen aan een oplossing van het woningprobleem.*

### **Zwakzinnigen**

- 6. De voorzieningen voor chronisch geestelijk gehandicapten moeten zo snel mogelijk aan de behoeften worden aangepast.

*Toelichting: Het probleem van het geestelijk gestoord zijn zal de komende jaren steeds meer de aandacht vragen, enerzijds als gevolg van het feit dat het levenstempo in de moderne maatschappij een groot aantal mensen teveel wordt, anderzijds omdat jaarlijks 7500 kinderen worden geboren, die als zwakzinnig kunnen worden beschouwd. Van dit aantal zullen er gemiddeld 750 hun hele leven in een inrichting verpleegd moeten worden. Een beter toelatingsbeleid, gebaseerd op niet-confessionele criteria, en bespoediging van de bouw van inrichtingen zullen noodzakelijk zijn om het tekort van 16.000 bedden weg te werken.*

### **Bevolkingspolitiek**

De bevolkingsgroei is een zeer verontrustend verschijnsel, dat zowel de economische welstand als het algemeen gevoel van welbevinden zeer nadelig beïnvloedt.

- 7. De overheid heeft tot taak ervoor te zorgen dat in ons land de kennis en de middelen voor rationele gezinsplanning vrij toegankelijk zijn.

8. Ten aanzien van de kennis geldt dat de opnemng van sexuele voorlichting in het onderwijsprogramma moet worden bevorderd.

*Toelichting: Het is niet wenselijk dat de overheid de opnemng van sexuele voorlichting in het onderwijsprogramma verplicht stelt. De uiteindelijke verantwoordelijkheid komt hier aan de plaatselijke schoolbesturen toe. Gezien de ouderlijke verantwoordelijkheid kan het bijwonen der lessen niet verplicht worden gesteld.*

9. De partij zal al het mogelijke doen om te komen tot een verantwoorde meningsvorming omtrent de kwestie van het al of niet toestaan van vrijwillige vruchtafdriving.

10. Ten aanzien van de middelen zullen anti-conceptionalia in het algemeen op zo ruim mogelijke schaal verkrijgbaar moeten zijn. Een uitzondering op deze vrije verspreiding wordt gemaakt voor de middelen, waarbij hulpverlening door de arts onmisbaar is. De pil dient slechts op doktersrecept verkrijgbaar te zijn. Zij zal in het ziekenfondspakket moeten worden opgenomen.

#### **Gezondheidsbescherming**

11. De sterk toenemende vervuiling van lucht, water en grond gaat een dusdanige bedreiging vormen van de gehele volksgezondheid dat de overheid aan de bestrijding hiervan de hoogste prioriteit moet verlenen. Deze prioriteit geldt zowel de mobilisatie van al het wetenschappelijk potentieel in ons land ter bestrijding van dit probleem alsook het op korte termijn treffen van ingrijpende wettelijke maatregelen. Aan de eventuele financiële gevolgen wat betreft overheidsuitgaven op dit punt moet eveneens voorrang worden gegeven. In beginsel moeten de kosten der bestrijding van de vervuiling door de veroorzaker worden gedragen.

*Toelichting: Het wordt hoog tijd dat wettelijke maatregelen worden ingezet tegen voortgaande verontreiniging van het milieu. Principieel uitgangspunt hierin is dat de kosten ter bestrijding voor rekening komen van de eigenaar van de verontreinigende bron, en dat deze voor eventuele resulterende schade aansprakelijk wordt gesteld. Gelijk elders in de wereld zouden filters op uitlaatpijpen van motorrijtuigen verplicht moeten worden gesteld. Gelijksoortige maatregelen moeten gelden voor industrieën. De overheid moet aan de bestrijding van deze gevaren, die ons land steeds minder leefbaar maken, een eerste prioriteit verlenen.*

12. Een effectievere bestrijding van het lawaai in het verkeer is noodzakelijk. Een stringente wettelijke regeling alsmede een doeltreffende controle hierop, moet spoedig tot stand komen. Daarnaast zal een wettelijke regeling moeten garanderen dat bij nieuwbouw zowel de interne als externe gehorigheid tot het minimum wordt beperkt.

## INHOUD

	pag.
Staatsrecht . . . . .	3
Vrijheidsrechten . . . . .	11
Wet en recht . . . . .	13
Rechtspositie van de militairen . . . . .	19
Sociaal en economisch beleid . . . . .	20
Buitenlandse politiek . . . . .	28
Landbouw . . . . .	33
Onderwijs en wetenschap . . . . .	37
Cultuur . . . . .	42
Sport . . . . .	45
Verkeer . . . . .	46
Ruimtelijke ordening . . . . .	47
Woningbouw . . . . .	48
Volksgezondheid . . . . .	49

**prijs f 1.—**

**secretariaat: Nicolaas Maesstraat 70 Amsterdam-Z Tel. 79.32.68 Postgiro 1304900**

**prijs f 1.—**

**secretariaat: Amsterdam - Postbus 1966 - Telefoon 76 14 01 - Postgiro 1304900**